

R. Degryse en O. Mus

7 91
92
93
97 52

Deel XXI / 1966-67 / No. 2

De laatmiddeleeuwse

kezingvisselij

85
86
89
90
104
106
117
113
115
120

BIJD R A G E N
VOOR DE GESCHIEDENIS
DER NEDERLANDEN

Onder aanvankelijke redactie van:

*L. van der Essen, F. L. Ganshof, P. Geyl, R. Post,
H. B. Thom, H. van Werveke, en P. J. van Winter*

TEGENWOORDIGE REDACTIE

119371

Nederland

P. J. VAN WINTER,
W. JAPPE ALBERTS, J. C. BOOGMAN
J. A. BORNEWASSER, R. ROELINK

België

H. VAN WERVEKE, J. A. VAN HOUTTE,
A. E. VERHULST

Zuid-Afrika

H. B. THOM

*Uitgegeven met steun van de Nederlandse Organisatie voor
Zuiver-Wetenschappelijk Onderzoek, het Belgisch Ministerie van Nationale Opvoeding
en Cultuur en de Universitaire Stichting van België*

MARTINUS NIJHOFF / 'S-GRAVENHAGE
DE SIKKEL / ANTWERPEN

INHOUD

<i>Roger Degryse, De laatmiddeleeuwse haringvisserij.</i>	82
<i>Aantekening.</i>	122
E. ROEBROECK, De eerste topografische kaart van Limburg.	
<i>Kroniek.</i>	131
<i>Boekbesprekingen</i>	258
H. P. H. JANSEN, Hoekse en Kabeljauwse twisten (258) .- Dr. B. W. STEENBEEK, Doede van Amsweer (260) .- M. A. M. FRANKEN, Coenraad van Beuningen's politieke en diplomatieke activiteiten in de jaren 1667-1684 (261) .- H. ALGRA, Het wonder van de 19e eeuw. Van vrije kerken en kleine luyden (264).	

DE LAATMIDDELEEUWSE HARINGVISSERIJ

DOOR

ROGER DEGRYSE

(met medewerking van O. MUS)

1. DE HARINGGRONDEN IN DE NOORDZEE

Is men kort na 1300 of eerst kort vóór 1400 tot het kaken van de Noordzeeharing overgegaan? De heer ir. G. Doorman heeft zich in enkele artikels voor de eerste veronderstelling uitgesproken¹⁾. Laten wij deze stellingname²⁾ nogmaals aan onze bevindingen en aan die van de heer O. Mus, stadsbibliothecaris te Ieper, toetsen.

Wij zijn akkoord met de werkwijze, die de heer G. Doorman impliciet voorstelt en ook volgt, namelijk het onderzoek naar de visseizoenen, de gebruikte vaartuigen en netten, de bezochte visgronden en zo meer. Daarbij dringt zich onmiddellijk een dubbele vaststelling op: er moet zich tussen de jaren 1000 en 1500 een merkwaardige evolutie in de visserijtechniek voorgedaan hebben en die is niet steeds na te gaan wegens gemis aan gegevens. Onze kennis van hetgeen in de talrijke Engelse bronnen sluimert is inderdaad absoluut onvoldoende. Dat wil nochtans niet zeggen, dat wij deze evolutie in de grote lijnen niet zouden kunnen nagaan.

Het voornaamste feit is ongetwijfeld dat waarop de heer G.

¹⁾ G. Doorman, Het haringkaken en Willem Beukels, in *Tijdschr. voor Gesch.*, 69ste jg. (1956), afl. 2, blz. 371-386.

Id., Nogmaals de middeleeuwse haringvisserij, in *Bijdr. Gesch. Ned.*, dl XIV (1959), afl. 2, blz. 104-115.

Id., De haringvisserij in de middeleeuwen, *ib.*, dl XIX (1964), afl. 2, blz. 162-172.

²⁾ Eigenlijk is dat de stelling van J. Egberts-Risseeuw, Iets over Willem Beuckels van Biervloet, in *Bijdr. tot de Oudheidkunde en de Gesch. inzonderheid van Zeeuwsch-Vlaanderen*, dl IV (1859), blz. 209-219, met de tekst van drie akten nopens een vermogend ingezetene van Biervliet, Willem Beukel, van 1308 en 1313.

Doorman de nadruk wil leggen: de geleidelijke overgang van kust- naar diepzeevisserij. De oudste gegevens aangaande de Vlaamse haringvisserij betreffen de kustvisvangst in de 12de eeuw in de streek tussen Bonen (heden Boulogne-sur-mer, N.-Frankrijk) en Nieuwpoort in verband met de heffing van het haringtiend door de aldaar gelegen abdijen en kerken of parochies. De haringvangst van de vissers van de talrijke dorpen en kleine steden van dit deel van de Vlaamse kust en ook verder tot aan de Honte oostwaarts en Normandië westwaarts greep plaats met open boten en reikte van de „Hoofden” of Vlaamse zandbanken tot vóór de Engelse kusten van Suffolk en Norfolk ¹⁾. De haring, die er in oktober en november gevestigd werd, droeg de naam „tjdharing”, omdat de vangst er van in de „haringtijd” plaats vond ²⁾. Deze kustvisserij bevorderde elk jaar de bloei van het zoutharingbedrijf te Bonen ³⁾, Calais ⁴⁾, Grevelinge ⁵⁾, Duinkerke, Nieuwpoort en Great Yarmouth. De verse haring werd er, na te zijn gespouwen ⁶⁾ en

¹⁾ R. Degryse, Vlaanderens haringvisserij in de middeleeuwen, in *Hand. Soc. d'Emulation te Brugge*, dl LXXXII (1939, verschenen 1945), blz. 185-204.

Id., De Vlaamse haringvisserij vóór de Hoofden in de middeleeuwen, in *Marine*, 54e jaar, nr 2 (februari 1954), blz. 3-6.

²⁾ De term komt voor in een Iepers chirograaf van 20 mei 1284: „Sachent tout, etc... ke Jehans fieus Estievene del Nuefport ... doit a Wautier de Lorbrouc bourgeois d Ypre une lies de hierenc ... a paiier entre le jour Saint Remi et le jour de Toussains... et li doit livrer dedens le ville d Ypre hierenc frech de tierce nuit tittharin boin et loial ...”. G. Des Marez, *La lettre de foire au XIIIe siècle. Etude sur les origines des papiers de crédit*. Brussel, 1900, blz. 200, nr 109.

³⁾ E. Deseille, Histoire de la pêche à Boulogne, depuis ses origines, in *Mémoires de la soc. ac. de Boulogne-sur-Mer*, dl III (1868-'70), blz. 85-301. - Id., Etude sur les origines de la pêche à Boulogne-sur-Mer, ib., dl V (1873-'76), blz. 73-114.

⁴⁾ Statistisch gezien werd er te Calais jaarlijks zowat 500 à 700 last, elk van 10.000 stuks haring, na te zijn gezouten of gerookt, uitgevoerd en dit gedurende de periode 1300-1346, waarvoor rekeningen van de tol op de uitvoer bewaard gebleven zijn. Van de produktie van tonharing te Calais wordt in die tijd evenwel geen gewag gemaakt. M. J. Chavanon, Essai sur le mouvement du port de Calais de 1300 à 1346, in *Bull. de géogr. hist. et descriptive*, 1901, blz. 120-169 met een statistische lijst.

⁵⁾ Te Grevelinge, in de 13de eeuw, is er alleen sprake van het aan wal zouten - en dit dag en nacht - van verse haring: „facere prepari ibidem cum sale vel salsari” (1279). Beugnot, *Les Olím*, dl II. Parijs, 1842, blz. 133, nr XIII. - A Giry, *Histoire de Saint-Omer*. Parijs, 1877, blz. 437, bewijsstuk nr LXVII.

⁶⁾ Te Calais mocht niemand voor eigen gebruik of voor de handel vis bereiden of spouwen, tenzij op de binnenplaats van zijn huis. Voor handelsdoeleinden mocht het spouwen gebeuren binnen de vier hoeken van de „spoudinghe” of spouwplaats. Dit vernemen we uit een Kalesiaanse stedelijke verordening van vóór 1298: „Quod nullus spoude nec rede visc infra murum, nisi in suo beloke, 5 s. qualibet vice”. - „Quod nullus emat pisces recentes in carren, nec in waghén, nisi infra quator houis de spoudinghe, 3 lb.”. M. Gysseling en C. Wyffels, Diets in schepenverordeningen van Calais uit het einde der XIIIde eeuw, in *Studia Germanica Gandensia*, dl IV (1962), blz. 22. Bijlage II, art. 21 en 23, met glossarium. Spouwen betekent: de vis overlangs opensnijden en er de ingewanden uithalen.

onthoofd ¹⁾, ingezouten en dit niet in tonnen, maar, voor zover we kunnen nagaan, heel waarschijnlijk in allerlei vaatwerk en in kuipen ²⁾. Het bereiden van de haring behelsde ook het roken, wat in het Frans „conréer” genoemd werd ³⁾. Gans dit haringbedrijf werd ook nog meer westwaarts, langs de kusten van Ponthieu, Picardië en Normandië, o.a. te Audresselles (departement Pas-de-Calais) en Dieppe, uitgeoefend.

De Vlaamse vissers, zoals trouwens ook de Normandische, Picardische, Artezische, Zeeuwse en Hollandse, moeten al vroeg in de 13de eeuw de traditionele visgronden vóór de kust verlaten hebben om steeds meer noordwaarts langs de Engelse en Schotse kusten hun netten uit te werpen en aldus als het ware de Noordzee te gaan verkennen. Ze gingen aan diepzeevisserij doen en gebruikten daarbij zeer dikwijls niet alleen veel meer netten, waardoor de vleet ontstond ⁴⁾, maar bovendien ook ruimere boten en weldra schepen. We mogen inderdaad aanvaarden, dat, indien de open boten, die geroeid werden, slechts een of twee last haring konden bergen, de schepen integendeel er wel tien of meer konden vervoeren. Daarbij moeten de vissers gezocht hebben naar een middel om hun vangst op een andere manier dan los in het ruim van hun vaartuig gestort naar hun thuishavens aan te voeren, wat met gebruik van manden en ook van tonnen kon gebeuren. Indien in 1163 te Nieuwpoort nog uitsluitend sprake is van verse

¹⁾ „Et en apres vint un garcon de Flandres de Brugburgh a Batpaumes et aporta 28 harens dont les testes des harens furent coupees et les queues...”. J. Finot, *Etude historique sur les relations commerciales entre la France et la Flandre au moyen age*. Parijs, 1894, blz. 181. Vlaams klaagschrift van ± 1248 nopens het optreden van de tollenaars van Bapaume in Artezië (heden départment du Pas-de-Calais). Brugburgh: heden Bourbourg (départment du Nord), in Frans Vlaanderen.

²⁾ „Van 3 cupen harinc in te kakene, 12 s.”. Uit de rekening van het Sint-Jans hospitaal te Brugge van 1332. L. Gilliodts-Van Severen, *Encore l'hôpital Saint-Jean, à Bruges*, in *La Flandre*, dl V, 1874, blz. 362.

³⁾ Te Calais heetten de haringrokerijen „corresses”. Op de „conroy” of het roken werd te Boulogne een recht geheven. E. Dardel, *La pêche harenguière en France*. Parijs, 1941, blz. 29. – Te Lombardsijde hadden de vissers, volgens een keure van 1269, het recht de haring, die ze zelf gevangen hadden, voor huishoudelijk gebruik thuis te roken: „cil de la ville de Lombardie porront de ce quil prenderont de herens es neis de la vile de Lombardie . . . sans achat faire lor volentei si comme pour conreer en lor hosteus u ailleurs en la vile de Lombardie”. L. Gilliodts-Van Severen, *Coutumes de Furnes*, dl V, blz. 14, nr 14. Gemeenschappelijke keure van Lombardsijde en Nieuwpoort. De juiste tekst hebben wij gecollationeerd te Nieuwpoort: Oud Archief, nr 3962 bis (charter nr 2).

⁴⁾ De term „vlete” troffen we voor het eerst aan te Calais in de stedelijke ordonnantie van 1293, art. 53, dat zegt dat een „arndegardere” of nettenbreister slechts één vleet ineens mocht herstellen. Heel waarschijnlijk waren de netten van zulk een vleet niet van hennep, maar van vlas gemaakt. M. Gysseling en C. Wyffels, a.w., blz. 20.

haring, die op losse wijze per „buza” of open boot uit zee aangevoerd werd ¹⁾, dan zien we geen honderd jaar later, omstreeks 1247, er haring van de verre visgronden van „Noordover” of „Noordland” door schepen, groter en ruimer dan de gewone boten, vóór en buiten het traditionele haringseizoen en – waarschijnlijk – gesteurd, aangevoerd worden. Deze vis werd in september of zelfs nog vroeger, in juni, juli of augustus, gevangen en was niet onderworpen aan de heffing van het kerkelijk haringtiend ²⁾. Er had zich dus in minder dan honderd jaar tijds een eerste evolutie in de visserijtechniek voorgedaan.

Het woord „Noordover” of, zoals het in de rekeningen en andere bescheiden van de toen nog Vlaamssprekende stad Calais te lezen staat, „Nordland” of „Nordpais” ³⁾, was een term, die, aanvankelijk beperkt, ongetwijfeld op de duur steeds ruimer werd opgevat om eindelijk met het hedendaags begrip Noordzee samen te vallen ⁴⁾. Aanwijzingen voor bepaalde gedeelten van deze zee, vóór de Engelse of Schotse kusten, waar naar haring, kabeljauw of andere vis gevestigd werd, bestaan in voldoende mate. Aanvankelijk moet vooral vóór de kusten van Suffolk en Norfolk gevestigd worden zijn. Dit zou kunnen blijken uit de aanvoer te Dieppe in Normandië in de 14de eeuw van „harenc de saffare”, die aan wal terstond moest worden ingezouten ⁵⁾. Dat „saffare” etymologisch zoveel als Suffolk zou betekenen, is, indien mogelijk,

¹⁾ „De buza adducente recens allec octo denarios”. L. Gilliodts-Van Severen, *Coutumes de Nieuport*. Brussel, 1901, blz. 147, nr II, keure van 1163, waarin ook van allerlei andere vissoorten als makreel, kabeljauw, schelvis, pladijs, bot en zelfs walvispek sprake is.

²⁾ „Ordinavimus... quod piscatores navigantes pro allecis capiendis sive in Augusto sive post Augustum, in illo mari quod dicitur Nortover, quitquit ibidem capiunt usque ad festum beati Michaelis, nullam exinde partem dare debent...”. In deze Nieuwpoortse schepenbrief van 1247 is er geen sprake meer van de „buza” als kleine vissersboot gebruikt in de haringtijd, maar wel van de „slabbert” en van de „magna navis”, het haringschip. Id., blz. 158, nr X.

³⁾ Te Calais komt de term Nortland voor kort vóór 1298 in verband met de verkoop van zout of gezouten haring (korfharing): „Quod nulles emat sal nec allec salsatum de Nortland nisi super havene, vel in vico, vel in foro, vel in taberna, 3 lb.”. M. Gysseling en C. Wyffels, a.w., blz. 23, stedelijke ordonnantie van vóór februari 1298, art. 37.

⁴⁾ „Dat men ghenen harinc en cope noch en vercope voir korffharinc bynnen... den Brielle, hij en zij gevangen ende gesouten in die Noortzee”. H. De Jager, *De middeleeuwsche keuren der stad Brielle*. 's Gravenhage, 1901, blz. 160. Stedelijke keuren van 1445, kap. XX, art. 19.

⁵⁾ „Quand les pescheurs ont pesche harenc de safare... qu'il faut saler hastivement”. Tekst van 1395. E. Dardel, a.w., blz. 45, noot 3, naar Archives de la Seine-Inférieure, C 874.

nochtans verre van zeker. De „saffare”-haring was blijkbaar vis uit de zuidelijke Noordzee, dus een soort „tijdharing”, maar oorspronkelijk gevangen in „in Saffariam” (nabij Seaford?), zoals een oorkonde voor le Prottoy (departement Somme) van 1289 te verstaan geeft ¹⁾.

Aanwijzingen voor een meer noordelijk gedeelte van de Noordzee, waar naar haring, kabeljauw of andere vis gevist werd, vonden we voor het begin van de 14de eeuw, daar waar van de stuurman uit Lombardsijde, Clais Denijs, gezegd werd, dat hij in 1311 „uppe de ze oest voor t hovet binnen Vivelo” vermoord geworden was. In de gelijktijdige Franse tekst van de desbetreffende klaagbrief wordt deze uitdrukking als „sur le mer oest du chief ens Vivelo” vertaald ²⁾. Met Vivelo en zijn „hoofd” werden de Engelse haven Filey (York, nabij Scarborough), eertijds Fiveley, bedoeld, en tevens het soort haring, dat men er ving. Nu is het wel opvallend, dat zowel te Dieppe met de „saffare”-haring, als in Vlaanderen met de „vivelo” een neiging bestond om de term tot nog meer noordelijk gevangen vis uit te breiden. Zo is er te Dieppe sprake van „harengs de saffare devers le Nord” ³⁾ en te Nieuwpoort van „harenc du Nord con appelle vijflo”, die vóór Aberdeen gevangen geworden was ⁴⁾. De term „saffare” sloeg te

¹⁾ Parijs, Bibliothèque Nationale, Ms Moreau nr 610, f° 65. Stuk van 8 April 1289, vermeld door J. Godard in *Revue du Nord*, dl. XL (1958), blz. 559, recensie. – Volgens een niet gedateerd Vlaams klaagschrift uit het begin van de 14de eeuw was de schrijfwijze van Seaford (Sussex) alsdan „Zefarde”. Gent, Rijksarchief, Charters Fonds de Saint-Genois, nr 1390 (in het Frans). – Naast „saffare” vinden we ook de schrijfwijzen „saffaix” en „suffaix”. E. Deseille, *Hist. de la pêche à Boulogne*, blz. 141, opperde de veronderstelling, dat het woord afgeleid zou kunnen zijn van het Duits „zapfen”, d.i. tappen. Veeleer zouden we denken aan het Nederlandse woord „zijpvisch”, wat „coorfvisch” of gestuurde kabeljauw betekende.

²⁾ Gent, Rijksarchief, Fonds en inventaris J. de Saint-Genois, nr 1372 en 1362, klaagschriften van Vlaamse vissers nopens wandaden gepleegd door de Engelsen gedurende de periode 1309–1318.

³⁾ In de rekeningen van de „prévôté” van Dieppe, die van de aartsbisschop van Rouen afhangen, vinden we voor de 15de eeuw rubrieken als „harenqueson de saffare devers le Nord” of „acquis des poissons de saffare devers le Nord escheuz en septembre”. In 1409 werd dergelijke haring te Dieppe gelost van 9 mei tot 23 augustus. In 1433 loste men ze tot in septembre. M. Mollat, *La pêche à Dieppe au XVe siècle*, in *Bull. de la soc. libre d'Emulation de la Seine-Inf.*, jg. 1938 (1939), blz. 169–210. Zie blz. 171. – E. Dardel, a.w., blz. 45, noot 3. – Te Boulogne werd deze haring geakaakt. Ibidem, volgens 15de eeuwse rekeningen.

⁴⁾ „... devant Aberdanne si comme ils revienrent du herenc de Nort con appelle vijflo”. Fragment van een klaagbrief van Nieuwpoortse vissers betreffende wandaden door de Engelsen gepleegd in de jaren 1310 of 1311. Gent, Rijksarchief, Suppl. Verboden, nr 550.

De vivelo werd overal in het binnenland naast de verse vis aan de man gebracht en in zake taksatie er mede gelijkgesteld. Dat blijkt o.a. uit het tarief van de stedelijke

Dieppe bovendien ook op makreel en andere vissoorten. Dat alles is niet zo eigenaardig, als men ziet hoe in de 13de en 14e eeuw de Vlaamse en andere vissers niet alleen Great Yarmouth en Scarborough, respectievelijk de grote centra van de haringvisserij in de zuidelijke Noordzee en benoorden Filey, maar ook Berwick upon Tweed aan de grens van Engeland en Schotland aandeden ¹⁾. De term „Noordover” was dus, zoals in de vorige eeuw het woord Far West, een beweeglijk begrip, verwant met „frontier”, de uiterste grens tot waar men ging, maar welke steeds meer noordwaarts bewoog (in de U.S.A. steeds meer westwaarts), om zich ten slotte vóór de kusten van N.-W. Engeland en Oost-Schotland te lokaliseren. Dat dit zo was, blijkt uit de evolutie van de techniek van de haringvisserij. Meer en meer landden de Noordfranse en Vlaamse vissers in Engelse havens als Scarborough en Whitby om er hun vangst uit „Noordland” aan de man te brengen en om er, na een nieuwe vangstreis, terug te keren, net alsof het hun thuishavens waren ²⁾. Tegelijk ontwikkelde zich de visserij op makreel en kabeljauw. Er groeide een differentiatie tussen de vaartuigen, die voor deze verschillende soorten visserij gebruikt werden. Voortaan vinden we in de gelijktijdige teksten een onderscheid tussen de schepen gebruikt voor de verre haringvangst. (1247) ³⁾, de „hekres” of hoekers voor de hoekwantvisserij op kabeljauw (1269) ⁴⁾ en de makreelboten ⁵⁾. Het ligt dus voor de

„assissen” te Mergem (heden Merville, dép. du Nord), waar we tevens ook (Schonense) kaakharing en haringsmeer in vermeld vinden: In 1355 bedroeg de „assisse” op „chascun tonniel de herenc 4 d”, op „chascune grande mande de herenc 4 d.” en op „chascun lot de sain de herenc 1 d.”. In 1358 bedroeg ze op „1 mande de fres harens ou de vivelu 4 d”, op „1 tonel de kakeharenc 4 d.”. Th. de Limburg-Stirum, *Cartulaire de Louis de Male*. Brugge, 1898-1901, 2 delen. Zie dl I, blz. 535, nr DLXXXI, en blz. 645, nr. DCLXXXI.

¹⁾ In 1274 maakte gravin Margaretha haar beklag bij de Engelse koning nopens de arrestatie te Northam van 22 Nieuwpoortse haringvissers, die te Berwick upon Tweed geland waren. Th. Rymer, *Foedera, conventiones, litterae etc.* Den Haag, 1739-'45, 10 delen. Zie dl 1, 2, blz. 142. Stuk van 6 september 1274.

²⁾ G. Doorman. Nogmaals de middeleeuwse haringvisserij, blz. 108-109. Schrijver wijst er terecht op, dat de vissers ook gezouten haring in de Engelse havens losten en verkochten.

³⁾ „Magna navis”, zie noot 2, pag. 85.

⁴⁾ „Et se chose avenist ke cil de Lombardie peskassent hors de la saison de heren-ghisons a naceles ke on apele heckres ce qu il prendront a ces naceles il le porront vendre et achater . . .”, gemeenschappelijke keure van Lombardszijde en Nieuwpoort van 1269, zie noot 3, pag. 84.

⁵⁾ „Item Claiman Michiel verloez int jaer daernaer enen makereelboet die hem de Inghelsche namen med den ghewande . . .”. Gent, Rijksarchief, Fonds en inventaris de Saint-Genois, nr 1373, klaagbrief van de Oostendse vissers nopens feiten gebeurd tussen 1310-1319. In de tekst zelf geen data.

hand, dat op de duur, vermits de vissers ter plaats, in de havens van „Noordland”, zout konden verkrijgen of die zelfs aanvoerden, ze ook de vangst een eerste preparatie zouden geven en weldra op zee gezouten haring naar hun ware thuishavens zouden aanvoeren.

De import van zout in de Engelse havens door Vlaamse en Noordfranse zeelui, stelt, volgens de heer O. Mus, een belangrijk probleem, dat evenwel eerder van economische aard is. Aangezien deze aanvoer grotendeels tijdens het haringseizoen plaatsvond, zou men eruit kunnen afleiden, dat sommige vissers „twee vliegen met één klap” wilden slaan. Het is bekend, dat Engeland niet genoeg zout voor eigen behoeften kon produceren en dat het dus van import afhankelijk was. Ongetwijfeld steeg dan ook tijdens het visseizoen de prijs van dat noodzakelijk produkt op de Engelse markt. Sommige vissers en stuurlui schijnen van deze gunstige gelegenheid geprofiteerd te hebben om in Engeland allerlei soorten zout tegen een winstgevende prijs aan de man te brengen en aldus reeds hun heenreis met een batig saldo goed te maken. Bovendien mocht in de Engelse havens vreemde munt niet als betaalmiddel worden gebruikt. Tijdens hun lange reizen naar „Noordland” konden de vissers en vrachtvaarders onvoldoende proviand aan boord van hun vaartuigen meevoeren. Voor de aankoop van leeftocht was er bijgevolg Engels geld nodig. Het lag voor de hand, dat de verkoop van haring en andere vis, maar ook van zout, daarin moest kunnen voorzien. Ongetwijfeld bevat deze zienswijze van de heer Mus een zekere grond van waarheid.

2. DE VLAAMSE EN NOORDFRANSE VISSERS TE SCARBOROUGH IN HET BEGIN VAN DE 14DE EEUW

Hoe belangrijk de gegevens zijn, die in de Engelse bronnen voorkomen, blijkt uit een onderzoek, die de heer Mus enkele jaren geleden te Londen in het Public Record Office instelde in verband met het handelsverkeer van de Vlaamse en Noordfranse vissers en schippers op Scarborough, Whitby en Ravenser. De heer Mus onderzocht er onder meer een vijftal rekeningen van de heffing van de „petty custom” op de aanvoer van zout en haring in eerstgenoemde haven gedurende de jaren 1305 tot 1308. De *aantekeningen* ontledingen, die hij op grond van dat onderzoek maakte, stelde hij bereidwillig te onzer beschikking, waarvoor we hem hier danken.

De betrokken „accounts” sommen voor vermelde jaren, naast de namen van de stuurliu en schippers, die Scarborough aandeden, en hun havens van herkomst, ook de hoeveelheden geloste zout en haring, benevens de betaalde tolln op. Zout werd vooral in mei en juni aangevoerd, verse haring in juli, augustus en september. Eerst in 1308, in mei en juni, zien we door een viertal vaartuigen uit Calais, Nieuwpoort en Oostende gezouten haring aangevoerd worden en wel in totaal niet minder dan 23 last ¹⁾. Voor het overige waren de Vlaamse vissers herkomstig uit alle havens en haventjes tussen de Honte en de Aa, namelijk uit Hugevliet, Waterduine, Koksijde (bij Sluis), Muide, Heist, „Wayn” (Wenduine?), Blankenberge, Tarrendijke (bij Blankenberge), Oostende, Mariakerke (nabij Oostende), Lombardsijde, Nieuwpoort, de Nieuwe IJde (aanhorigheid van Nieuwpoort), Zuidkote, Duinkerke, Mardijk, Loon en Grevelinge. De Noordfranse vissers kwamen van de toen nog Vlaamssprekende steden en dorpen Oye, „Wale” (bij Marck?), Calais, Hildernesse (nabij Calais), Sangatte, Dijkland (nabij Sangatte) en Wissant. De overige Noordfransen waren herkomstig uit Audresselles, Ambleteuse, Boulogne, Hekelsberg (bij Boulogne), Waben, Etaples en Dieppe ²⁾. Door de zeelui van al deze Vlaamse en Noordfranse havens en haventjes, waarbij nog Berck-sur-mer, Etretat, La Polette en Caen dienen gevoegd, werd ook zout aangebracht. Weliswaar voerden de meeste vaartuigen noch tegelijk noch achtereenvolgens èn zout èn haring te Scarborough aan, wat blijkbaar op twee verschillende bedrijven wijst, maar wat toch ook gedeeltelijk of zelfs grotendeels de heer Mus in het gelijk stelt.

Niet zonder enige verbazing stellen we vast, dat onder de havens en haventjes uit de streek tussen Nieuwpoort en Marck,

¹⁾ Op 10 juni 1308, Johannes Telin van Nieuwpoort (IJzer), 6 last gezouten haring en 4 „weys” zout.

Op 3 juli Clays Culin van Oostende, 4 last.

Op 17 juli Johannes Merkman van Nieuwpoort (IJzer), 5 last.

Op 28 juli Johannes Summirs van Calais, 8 last.

Londen, Public Record Office, E 122/57/1, totrekening over de periode 16 jan.-1 okt. 1308. Zie bijlage nr 4.

²⁾ Al deze plaatsnamen dragen een Engelse orthografie, zodat ze soms moeilijk te identificeren zijn, aldus Suflete (Hugevliet), Muthe (Muide), Estend (Oostende), Lombardia (Lombardsijde), Iszer (Nieuwpoort), Nevyth (de Nieuwe IJde), Saltcote (Zuidkote), Donkyrk (Duinkerke), Oya (Oye), Sandgate (Sangatte), Whittesand (Wissant), Otersale (Audresselles), Hameltowe (Ambleteuse ?), Waban (Waben), Stapels (Etaples), Kuke (Cuque, nabij Etaples) en Struttard (Etretat?). - „Wayn” is misschien te identificeren met Guines nabij Calais.

ps *Boe*

waarvan de vissers in het eerste kwart van de 14de eeuw Scarborough aandeden, de meeste reeds anderhalve eeuw voordien vernoemd worden als zijnde onderworpen aan de heffing van het haringtiend door de kerk ¹⁾. In de desbetreffende oorkonden uit de cartularia van de kustabdijen is er evenwel alleen sprake van de haring gevangen vóór de kust of in het Nauw van Calais tussen 29 september en 18 november. Met hun open bootjes moeten de vissers wel ver noordwaarts doorgedrongen zijn om tot vóór Scarborough en andere nabijgelegen havens, waaronder, naast Ravenser en Whitby, ook Filey (of Fiveley), hun netten uit te werpen. In eerstgenoemde haven, waar ze vooral hun vangsten losten, voerden ze dan ook slechts kleine ladingen, gaande van minder dan een halve last of zowat 5.000 stuks haring tot ten hoogste twee last, aan ²⁾. Dat zou er kunnen op duiden, dat het oorspronkelijk draagvermogen van de „buza” of vissersboot wel degelijk een last of 10.000 stuks haring moet geweest zijn. Zo brachten in augustus en september 1305 niet minder dan 24 vaartuigen uit Duinkerke in 36 lossingen 45 last 9.000 stuks haring te Scarborough aan. In hetzelfde jaar, dat een goed vangstjaar moet geweest zijn, losten in juli, augustus en september 31 vaartuigen uit Nieuwpoort, waaronder 8 uit het gehucht de Nieuwe IJde, er in totaal 108 last 3.000 stuks haring in 43 lossingen, wat een groter gemiddelde geeft dan voor Duinkerke. Dezelfde vaststelling kan gemaakt worden voor Calais, waarvan 28 vaartuigen in 34 lossingen tezamen er 64 last 5.000 stuks haring losten. Van belang evenwel is dat één Duinkerks vaartuig 4 last, twee Nieuwpoortse schepen in vier keren 35 last en één Kalesiaans schip in éénmaal niet minder dan 11 last aanvoerden ³⁾. Daaruit zouden we kunnen afleiden, wat inderdaad uit de onderzochte rekeningen blijkt, dat er zich in de vloot van vissersvaartuigen van de voornaamste

¹⁾ R. Degryse, *De Vlaamse haringvisserij in de middeleeuwen*, blz. 191-193.

²⁾ Als voorbeeld, aanvoer op 14 aug. 1305:

Lambertus Ryker, uit Lombardsijde, 1000 stuks haring, 7 s. tol

Petrus fs Giles, uit de Nieuwe IJde, 1.000 stuks, 7 s.

Clays Sconeman, uit Nieuwpoort, 1.500 stuks, 10 s.

Johannes Wyttemyn, uit Nieuwpoort, 1 last, 20 s.

Mas de Blankenberghe, 2.000 stuks, 14 s.

Boyd de Sangatte, 1 last, 30 s.

Johannes fs Hugonis, uit Sangatte, 2.000 stuks, 14 s.

Coppinus fs Boyd Metal, uit Oostende, 2 last, 40 s.

Londen, Public Record Office, nr E 122/55/17, tolrekening over de periode 1 okt. 1304-1 okt. 1305. Zie bijlage nr 1.

³⁾ Ibidem, zie bijlage 1, ontleding.

Vlaamse en Noordfranse vissershavens steeds een of meerdere grotere eenheden, waarschijnlijk van het korfschiptype, bevonden, die, zoals een Nieuwpoortse schepenbrief van 1247 misschien te verstaan geeft, als moederschip of moederschepen voor de kleinere boten optraden ¹⁾. Dat het gebruik van dergelijke vaartuigen met een groter laadvermogen dan twee last op een eerste stap naar de diepzeevisserij neerkwam, is goed mogelijk.

Naast verse haring, werd te Scarborough in het begin van de 14de eeuw door Noordfranse en Vlaamse schippers ook zout aangevoerd en dit in hoeveelheden schommelend van minder dan 5 tot meer dan 10 „weys” of wagen per vaartuig, d.i. van een halve „centweight” of 56 Engelse pond tot iets meer dan zulk een „centweight” van 112 pond ²⁾. Dit zout, dat zowel uit Dieppe en andere Noordfranse havens en haventjes, waaronder Etaples, Waben, Audresselles en Calais, als uit Nieuwpoort, Lombardsijde, Oostende en Blankenberge aangebracht werd, moet van uiteenlopende herkomst geweest zijn. De betrokken rekeningen geven ons daarover geen enkele inlichting. Wel zien we, dat ook vaartuigen van ~~Diest uit Brabant~~ ^{Huult} zout aanvoerden, zodat we hieruit zouden kunnen besluiten met zout uit ~~Steenbergen~~ ^{Zeeland} te doen te hebben ³⁾. Voor het overige mogen we aanvaarden, dat er ook veel Frans baaizout, d.i. zout uit de baai van Bourgneuf, en inlands zout, waaronder „zelle” van de Vlaamse kust en de Honte, te Scarborough geïmporteerd werd. Geen enkel vaartuig uit Biervliet zien we evenwel zout of haring aanvoeren ⁴⁾, wat niet kan

¹⁾ „Si etiam quinque homines vel inferius, qui collocati sunt cum aliis sodalibus in navibus ad piscaturam allecium, ascendunt in parvis naviculis ante tempus piscandi, ad probandum et capiendum si possint, quitquit illi capiunt nullam exinde partem dare debent, quia magna navis quitat parvam, iste recte vocantur slabberts”. L. Gilliodts-Van Severen, *Coutumes de Nieuport*, blz. 153, schepenbrief van mei 1247. In deze tekst worden de kleine boten voor de haringvisserij dus niet meer „buza”, maar „slabbert” genoemd. Zie noot 2, pag. 85.

²⁾ N. J. M. Kerling, *Commercial relations of Holland and Zeeland with England from the late 13th century to the close of the middle ages*. Leiden, 1954, blz. 101, noot 62, naar een mededeling van A. Bridbury, een specialist inzake de geschiedenis van het zout: „there were 5 quarters to the „wey” and 45 quarters to the cwt of 112 pounds”.

³⁾ *Ibidem*, blz. 100, noot 61.

– L. F. Salzman, *English Trade in the Middle Ages*, Oxford, 1931, blz. 372–375.
– Henri Hauser, Le sel dans l'histoire, in *Revue Economique Internationale*, jg. 1927, blz. 270–287.
– L. Delavaud, Le commerce des vins et du sel en Norvège au moyen age, in *Revue de l'Institut de Sociologie*, jg. 1929, IX, blz. 75–79.

⁴⁾ Biervliet produceerde nochtans moerzout: J. A. Mertens, Biervliet, een laat-middeleeuws centrum van zoutwinning (1ste helft XVe eeuw), in *Hand. Maatsch. voor Gesch. en Oudheidkunde te Gent*, nieuwe reeks, dl. XVII (1963), blz. 3–11. – Wel zien

gezegd worden van Hügevliet, waarvan wel sporadisch een boot met zulke ladingen genoemde haven aandeed ¹⁾.

De betrokken tolrekeningen laten ons toe het relatief belang van de Noordfranse en Vlaamse havens en haventjes zowel onderling als gezamenlijk na te gaan en dit zowel voor de aanvoer van zout als voor die van haring. De handelswaarde van de betrokken ladingen, die in de rekeningen genoteerd staat, laten wij buiten beschouwing.

Aanvoer van zout te Scarborough
(naar een eerste voorlopige ontleding)

Vlaamse havens en haventjes ²⁾ *Noordfranse havens en haventjes*

1305	159 „weys” door 37 vaartuigen in 40 lossingen en 5 „weys” door 1 vaartuig uit Veere	71 „weys” door 13 vaartuigen in 15 lossingen
1306	131 „weys” door 29 vaartuigen in 33 lossingen en 6 „weys” door een vaartuig uit Diest ^{Huflet}	66,5 „weys” door 12 vaartuigen in 12 lossingen
1307	181,5 „weys” door 36 vaartuigen in 39 lossingen en 23 „weys” door 3 vaartuigen uit Diest ^{Huflet}	310 „weys” door 37 vaartuigen in 38 lossingen
1308	100 „weys” door 15 vaartuigen in 16 lossingen	190 „weys” door 28 vaartuigen in 29 lossingen

we op 4 juni 1305 Johannes de Berflete te Scarborough „piscis recentes” voor een waarde van 26 s aanvoeren. Zie bijlage no 1.

¹⁾ Als voorbeeld, aanvoer op 7 juni 1305: Coppinus fs Hugred, uit Suflete (Hügevliet), zout, 14 s. tol. Zie bijlage nr 1.

Op 28 september 1307, Willelmus Pollard uit „Huflete”, 0,5 last, 10 s. tol. Dezelfde dag, Henricus Malan, eveneens uit Hügevliet, 3 last, 60 s. Londen, P.R.O., E 122/56/3. Zie bijlage nr 3.

²⁾ Inbegrepen „Wayn”.

Aanvoer van haring te Scarborough
(naar een eerste voorlopige ontleding)

Vlaamse havens en haventjes ¹⁾ *Noordfranse havens en haventjes*

1305 ± 216 last door 119 vaartuigen in 144 lossingen	± 134 last door 64 vaartuigen in 87 lossingen
1306 ± 150 last door 92 vaartuigen in 155 lossingen	± 17 last door 14 vaartuigen in 14 lossingen
1307 ± 140,5 last door 61 vaartuigen in 73 lossingen	± 120 last door 40 vaartuigen in 44 lossingen
1308 ± 60 last verse haring door 33 vaartuigen in 34 lossingen en 1 ¹ / ₂ last gezouten haring door 3 vaartuigen in 3 lossingen	± 77 last verse haring door 29 vaartuigen in 29 lossingen en 8 last gezouten haring door 1 vaartuig in 1 lossing

Voor het relatief belang van de voornaamste Vlaamse en Noordfranse visserijhavens inzake hun verkeer op Scarborough verwijzen we naar de bijlagen, die we hier achteraan voegen en die gesteund zijn op de ontleding van de heer Mus. Daaruit blijkt, dat Calais, Duinkerke, Nieuwpoort, Lombardsijde, Oostende en Blankenberghe, zowel haring als zout in deze Engelse haven aanvoerden en Dieppe hoofdzakelijk dit laatste produkt.

De opeenvolgende aanvoer van zout en haring te Scarborough wijst ongetwijfeld op een tamelijk bloeiend zoutharingbedrijf in die stad, in de aard van dit te Calais, Grevelinge en de overige Vlaamse kusthavens. Toch begonnen de Vlaamse vissers er ook sporadisch gezouten vis, vooral kabeljauw en haring, uit zee zelf aan te voeren. Zo loste een Nieuwpoorts stuurman er op 23 mei 1306, naast 1 last verse haring, ook 1.400 stuks gezouten vis ²⁾. Op 10 juni 1308 zien we zelfs een ander Nieuwpoorts schipper er,

¹⁾ Inbegrepen „Wayn”.

²⁾ Clays Weysban. Hij betaalde als tol 25 s. en 28 s. Londen, P.R.O., E 122/55/19. Zie bijlage nr 2.

aan te wijzen
1308

naast 4 „weys” zout, 6 last gezouten haring aan wal brengen. Dat jaar werd er overigens, zoals reeds gezegd, door drie andere stuurliu nog 17 last gezouten haring te Scarborough gelost ¹⁾. Vis in tonnen werd er evenwel niet aangevoerd ²⁾. De berekening van de meestal kleine ladingen geloste haring per duizendtal verraadt integendeel het gebruik van manden of zelfs eenvoudig de aanvoer van los in het ruim van de boot gestorte vis.

De gegevens voorkomend in de tolrekeningen van Scarborough uit de periode 1305 tot 1308 vinden we terug – alhoewel minder gespecificeerd – in die uit de jaren 1309, 1310 en 1321 ³⁾. Ze bevestigen ongetwijfeld wat we reeds in het spoor van de heer Doorman vooropgesteld hadden, namelijk de overgang van kustnaar diepzeevisserij. Toch is er vóór het einde van de 14de eeuw geen sprake van de aanvoer van in tonnen gezouten Noordzeeharing in de Engelse havens. Dat blijkt afdoend uit de ontleding van de „customs accounts” van havens als Newcastle upon Tyne, Scarborough, Hull, Boston, King’s Lynn, Great Yarmouth, Ipswich en Sandwich, gemaakt door N. S. B. Gras ⁴⁾ en H. J. Smit ⁵⁾. Evenmin toont J. M. Kerling, in haar werk over de handelsbetrekkingen tussen Zeeland-Holland en Engeland op het einde van de middeleeuwen, aan, dat de Zeeuwse en Hollandse vissers in de 14de eeuw in de Engelse havens gezouten Noordzeeharing gepakt in tonnen losten ⁶⁾. Tenslotte waren ook de grote hoeveelheden haring, die door Engelse, Franse, Vlaamse, Noord-

¹⁾ Zie noot 1, pag. 89.

²⁾ Op 2 juni 1307 loste Johannes Smote uit Hoeke te Scarborough 6 tonnen „pic(is)” en niet pisc(ium)”, wat waarschijnlijk pek betekende. London, P.R.O., E 122/55/23. Zie bijlage nr 3.

³⁾ De tolrekening over de periode 1 okt. 1308–8 sept. 1309 (P.R.O., E 122/56/7) duidt over het algemeen niet de herkomst aan van de vaartuigen, die zout of haring aangevoerd hadden. Zie hieronder de ontleding in bijlage 5.

De rekening over de periode 15 aug.–1 okt. 1310 (P.R.O., E 122/56/10), die dus, wegens de te korte tijdsperiode, onvolledig is, bevat 51 posten, waaronder de eerste 14 met de aanduiding „haring”, de overige zonder zulkdanige aanduiding. De eerste reeks posten geven evenwel geen aanduiding nopens de herkomst van de vaartuigen, tenzij in een drietal gevallen, de tweede reeks wel, namelijk vooral Noordfranse havens en haventjes, waaronder Calais.

De rekening lopend over het jaar 19 febr. 1321–19 februari 1322 (P.R.O., E 122/134/3) betreft uitsluitend de heffing van het kaairecht van 4 d. per vaartuig te Scarborough. Ze bevat 187 posten en, als enige aanduiding, de herkomst van de vaartuigen, meestal uit Vlaanderen.

⁴⁾ N. S. B. Gras, *The early English Customs System*. Cambridge, 1918.

⁵⁾ H. J. Smith, *Bronnen tot de Geschiedenis van den Handel met Engeland, Schotland en Ierland*, deel I, 1150–1485, 2 stukken (R.G.P., 65 en 66). ’s-Gravenhage, 1928. Zie stuk 1 (1150–1435).

⁶⁾ Zie noot 2, pag. 91.

nederlandse en Hanzische vaartuigen uit Great Yarmouth en andere havens in die tijd geëxporteerd werden, niet in tonnen gezouten ¹⁾).

Pas in het laatste kwart van de 14de eeuw vinden we in de „customs accounts” ontleed door H. J. Smit, de eerste sporen van een technische vernieuwing in het haringbedrijf van de Nederlanden. Tijdens het voorjaar van 1381 losten schippers of stuurlui uit Veere, Zierikzee en Harderwijk te Newcastle upon Tyne inderdaad zogenaamde verse haring in tonnen gepakt, zodat we ons kunnen afvragen of we hier niet met Zuiderzeeharing te doen hebben ²⁾). De harington was in Engeland sinds het einde van de 13de eeuw als vat van Hanzische oorsprong, soms gevuld met Schonense haring, bekend ³⁾). Van de aanvoer van gekaakte Noordzeeharing in vaten is pas sprake in 1393, toen dat jaar te Great Yarmouth door Zeeuwse en Hollandse stuurlui voor het eerst „alleg album salsum” of verse gezouten haring in tonnen aangevoerd werd, en te Scarborough, toen door vreemdelingen, tegen de plaatselijke reglementering in, klandestien haring aan wal gezouten en in tonnen gepakt geworden was ⁴⁾).

3. HET ZOUTEN VAN DE HARING OP ZEE

Voor ze tot het kaken en in tonnen zouten van de Noordzeeharing overgingen, moeten de Vlaamse en Noordfranse vissers,

¹⁾ In de rekening van de „customs” op de uitvoer te Great Yarmouth over de periode 22 aug. 1310–28 sept. 1311 wordt altezamen melding gemaakt van 111 Vlaamse, Franse, Engelse, Duitse en Noordnederlandse vaartuigen, die onder meer in het totaal 480 last haring en, naast 130 „weys”, nog voor 130 lb. 2 s. zout, benevens andere goederen, uitvoerden. Opvallend is wel dat ook in deze rekeningen, zoals in die voor Scarborough, de Zeeuwen en de Hollanders omzeggens volledig ontbreken. H. J. Smit, a.w., dl I, 1ste stuk, blz. 136, nr 208, naar P.R.O., Customs account, 148/13.

²⁾ Het vaartuig „Halygast” uit Harderwijk loste op 28 januari 1381 1 last en 1 vat verse haring. De „Christoffel” (Christofere) uit Veere loste op 24 maart, naast 6 quarter tarwe en 2 vaten zout, ook 2 vaten verse haring. H. J. Smit, a.w., I, 1, blz. 336, nr 589, rekening van de grote en de kleine „custom” te Newcastle over de periode 30 sept. 1380–28 sept. 1381, naar P.R.O., Customs account, 106/4.

³⁾ Voor (Hanzische) haringtonnen aan boord van een Utrechts schip in 1296, zie ibidem, blz. 57, noot 1. Voor de aanvoer van ledige tonnen te Scarborough in 1305, zie de toelaking van dat jaar, Londen P.R.O. nr 122/55/17.

⁴⁾ Zo loste op 2 okt. 1393 het schip „de Heilige Geest” uit Nieuwehaven, stuurman Yonge Bowdynssone, 1 last 4½ vat verse zoute haring. Nog verschillende andere vissersboten uit Scheveningen, Dordrecht, Brielle en Veere losten eveneens dergelijke vis, zonder dat er telkens van vaten melding gemaakt wordt.

De „Christofre” uit Zierikzee voerde er evenwel op 4 november ook – wat onge-

reeds lang vóór de Zeeuwen en de Hollanders, ertoe gekomen zijn de vangst aan boord van hun schepen te steuren, d.i. met zout te besprenkelen. De aldus in manden gesteurde haring heette te Calais in 1290 „corfharinc” en in 1293 ook „alleg salsatum de Nordland”¹⁾. Nadien, in de loop van de 14de en 15de eeuw, vinden we in het Middelnederlandse taaleigen een reeks afleidingen met de stam „corf”, als „reyse te corven” (1378)²⁾, „corver” (1386)³⁾, „korfscip” (1405)⁴⁾ en „corftijt” (\pm 1440)⁵⁾. Aan gezien de term „corfharinc” reeds zo vroeg voorkomt, betekenen deze afleidingen een hele evolutie wat aangaat het visseizoen, de gebruikte vaartuigen en de visgronden in de verre zeevisserij van „Noordover”. Zo stellen we vast, dat in 1378 de „reyse te corven” van sommige stuurhulpij uit Hucevliet vóór de Schotse kust plaatsgegrepen en één maand of zelfs langer geduurd had⁶⁾. Van die tijd af moet de „korfreis” of vangst van vroege haring met de „doggevaert” of kabeljauwvangst samengevallen zijn en in de

looflijk lijkt – eventjes 55 last 4 vaten Schonense haring („alleg de Skone”) aan. Ibidem, I, 1, blz. 446–469, nr 736, rekening van den bijzondere tol van 12 d. per lb. te Great Yarmouth, naar P.R.O., Customs account, 149/27, over de periode 20 juni 1393–1 april 1394.

– Voor Scarborough, zie *Calendar of Close Rolls, Richard II (1392–1396)*, blz. 165–166, ontleding van een stuk van 28 augustus 1393.

¹⁾ Uit de vergelijking van de artikels 37 van de beide stedelijke ordonnantiën, respectievelijk van 1293 en van kort vóór 1298, die voor Calais bewaard bleven, blijkt, dat met „corfharinc” „alleg salsatum de Nortland” bedoeld werd. Zie M. Gysseling en C. Wyffels, a.w., blz. 19 en 23.

²⁾ „ende dat zij bi rampe verstenen waren in Scollant, daer omme haer reyse te corven wel 9 weken lanc, die andere bijna 3 weken of een maent deden . . .”. Brussel, Alg. Rijksarchief, Rekenkamer, nr 1417, rekening van de baljuw van Hucevliet van 19 mei tot 20 sept. 1378.

³⁾ „int jaer (13)86 omtrent sunte Jacobsdach namen die van Hucevliete ende van Osthende . . . ut Maes Tilen scepen van Dantzeke . . . Enghelsche lakene. Verandworden eneghe van den coorvers van Ostende ende zegghen dat ze quemen zeghelende uter Noortzee met corfharinghes den zii hadden gheladen om in Vlandren te voerne . . .”. K. Koppmann, G. von der Ropp und D. Schäfer, *Recesse und andere Akten der Hansetage*. Leipzig, vanaf 1870, 1ste Abth., dl II, blz. 430, nr 344, antwoord van de Vlaamse gedelegeerden op de beschuldigingen van de Hanzeaten, die zich over de zeeoverij van de korvers beklagd hadden, stuk van 17 juni 1387. De tekstuitgave zelf laat te wensen over. Aldus staan de termen „coorvers” en „corfharinghes” er foutief in afgedrukt. Sint-Jacobsdag valt op 25 juli.

⁴⁾ In de eerste jaren van de 15de eeuw voeren vanuit Biervliet en Hucevliet jaarlijks zowat „10 ou 12 voissiaux appelez en flamenc korfsepe” op haringvangst uit. R. Degryse, Het begin van het haringkaken te Biervliet (\pm 1400), in *Hand. Soc. d’Emulation, Brugge*, dl XCV (1958), blz. 72–81. zie blz. 81, uittreksel uit een rekening van 1405.

⁵⁾ Nieuwpoort, Oud archief, nr 445. Keurboek uit de 1ste helft van de 15de eeuw, folio 53 v°: „In de corftyt: item es ghecuert dat niemen comme in corfsceipen binder tyd dat de coopliden in de scepen sijn sullen.”

⁶⁾ Zie noot 2, hierboven.

maanden mei, juni en juli plaatsgevonden hebben ¹⁾. Daarop volgden in augustus en september de „teelt” of de vangst van volle haring in de zuidelijke Noordzee en in november die van late haring in het Nauw van Calais en vóór de Vlaamse kust ²⁾.

De term „corf” in de verschillende samenstellingen met dat woord is niet zo duidelijk, als men op het eerste gezicht geneigd zou zijn te denken. Ogenschijnlijk betekent hij mand, maar dat is niet zeker – althans indien we bepaalde historici mogen geloven. „Corf” zou zelf een afleiding van het werkwoord „kerven” kunnen zijn en dan zou „corfharinc” gekorven, d.i. gespouwen of ge-kaakte haring kunnen betekenen ³⁾. Dat is evenwel moeilijk te aanvaarden, aangezien in een andere bekende afleiding van dat werkwoord, namelijk „kerfstok”, wel degelijk de stam kerf en niet korf voorkomt. Zolang het tegendeel niet bewezen is, moeten we dus wel aanvaarden, dat „korfharinc” niets anders dan in manden gesteurde vis was (en dus niet gekorven vis). Het werkwoord kerven werd wel in de betekenis van scheuren van de netten door kwaadwilligheid of aanvaring gebruikt, maar nooit in die van opensnijden van vis op zee of aan wal. Daartoe gebruikte men ofwel de term „spouwen” (\pm 1295) ⁴⁾, ofwel het woord „kaken”. We stellen ook vast, dat er in 1332 te Calais, naast allerlei soorten gezouten haring, waaronder zelfs Schonense tonharing, door kooplui en vissers eveneens stukken gezouten rog in tonnen aangevoerd werd, maar of die rog op zee zelf in vaten gezouten was geworden, valt te betwijfelen, eenvoudig omdat er gerookte rog toe behoorde ⁵⁾.

¹⁾ „Item Claiman Michiel verloes een schip ende tghewant ende 13 last harinx ende 1300 cabeliaus benorden Jernemude up die wilde ze ...”. Gent, Rijksarchief, Fonds en inventaris de Saint-Genois, nr 1373, klaagbrief van Oostendse vissers, die na 1311 op zee door de Engelsen beroofd geworden waren. Claiman Michiel had tijdens de kabeljauwvangst dus ook haring gevangen en was met de vangst op weg naar Great Yarmouth (Jernemude), zoals verder uit de tekst blijkt.

²⁾ In het trekken van de verschillende haringrassen in de Noordzee blijkt er sinds onheuglijke tijden geen of weinig verandering te zijn gekomen.

³⁾ „Korfharing is waarschijnlijk gekorven haring, die alleen in open tonnen en na onderzoek van den keurmeester verkocht mocht worden”, aldus beweert A. Beaujon, *Overzicht der geschiedenis van de Nederlandsche visscherijen*. Leiden, 1885, blz. 218 en vlg.

⁴⁾ Zie noot 6, blz. 283.

⁵⁾ Stuurman of koopman Tasse Lippe voerde te Calais in 1332 allerlei vis en koopwaar aan, waaronder „9.000 hierenc qu il peska en Nord pais ... 8 tonneaux de raies contenant 32 cents ... 1 pipe de raies ... $\frac{1}{2}$ millier de raies en un tonneau ... 4 miesses de raies ... 2 lies de herengs et 9 milliers”, waarop hij tol betaalde. In dezelfde rekening is er ook sprake van de invoer van „8 barils de cake hareng”

Toch is het best mogelijk, dat de Vlaamse en andere vissers nog vóór het midden van de 14de eeuw tot het spouwen en inzouten van bepaalde vissoorten op zee zijn overgegaan, maar dit veronderstelt niet noodzakelijk ook het in tonnen stouwen van de aldus bereide haring ¹⁾. In 1377 is er inderdaad te Sint-Omaars, dat zijn vis uit Grevelinge ontving, sprake van op zee gespouwen en gezouten, maar niet onthoofde vis, wat aan kaakharing doet denken. In de desbetreffende tekst gaat het er evenwel alleen om één enkele gezouten zeebarbeel of herder en niet om haring ²⁾. Indien op zee geakaakt werd, dan kan dit slechts met kleine hoeveelheden of zelfs slechts met enkele kostbare vissen gebeurd zijn en nog niet met de haring, die op de verre visgronden gevangen werd. Dat dit laatste zo was, blijkt uit de talrijke klaagbrieven in verband met represailles of zeeroverij, waarvan de Vlaamse vissers in de eerste helft van de 14de eeuw maar al te dikwijls het slachtoffer waren. In deze stukken is er nooit sprake van geroofde of in beslag genomen tonnen, wel van allerlei andere geroofde zaken, als netten, sloopstuijg, bedden, laken, vangst en koopwaar, waaronder ook zout. Het groot aantal netten, somtijds meer dan 50, en het groot aantal bemanningsleden, soms tot 20, aan boord van de haringschepen, bewijzen geenszins, dat er toen reeds op zee geakaakt werd ³⁾.

door een schip komend van Boulogne. In de rekening zelf wordt door de ontvanger van de tol deze vis duidelijk onderscheiden van de „hareng sale venant par mer de Gravelinghes” (Grevelinge) en van de „hierenc sale prins en Nord pais”. M. J. Chavanon, a.w., blz. 143-144. Uittreksels uit de tolrekening van 1332. We veronderstellen, dat met de term „raies” niet de volledige roggen, maar de eetbare stukken bedoeld werden, wat een voorafgaandelijk in stukken snijden veronderstelt. „Miesse” of „mese” in het Middelnederlands betekende mandje met gerookte vis.

¹⁾ We zien de Vlaamse vissers inderdaad geen haringsmeer, noch haringpekel uit zee aanvoeren, wat bewijst, dat er aan boord van de schepen nog niet werd geakaakt. De Hanzeaten dreven wel handel in beide produkten en ook in walvisspek. In de Latijnse versie van het toltarief van Damme van 1252, de enige juiste, is er dat jaar reeds sprake van walvisspek in tonnen: „vas balene transiens quator denarios.” L. Macquet, *Histoire de la ville de Damme*, Brugge, 1856, blz. 219.

²⁾ De desbetreffende passage uit de stedelijke verordening op 22 okt. 1377 door de schepenen van Sint-Omaars uitgevaardigd, luidt als volgt: „Declaratum fuit . . . quod quacumque hore ante vel post prandium piscis venerit in rivagio, castellano existente in villa, debet habere 1 mulonem pro den . . . Item si in estate piscis fuerit ad mare apertus et salsatus, capite non abciso, similiter debet habere”. A. Giry, a.w., blz. 465. Bewijsstuk nr LXXXV, marginale nota bij een stuk van 1218 betreffende de rechten van de kastelein van Sint-Omaars.

³⁾ R. Degryse, La pêche et la marine dunkerquoise vers 1300, in *Communications de l'Académie de Marine de Belgique*, dl XIII (1961), blz. 21-32.

C. Wyffels, De Vlaamse handel op Engeland vóór het Engels-Vlaams konflikt van 1270-1274, in *Bijdr. Gesch. Nederl.*, dl XVII (1963), blz. 205-213.

Aan wal werd evenmin door kaken haring in tonnen geslagen. Was het tegendeel waar geweest, dan zou er voor de 14de eeuw een hele reglementering inzake de maat van de tonnen, het te gebruiken hout en zout, het ijken, branden of merken van de haringtonnen, het pakken, ronnen en waranderen van de gekaakte tonharing bewaard gebleven zijn. Daarvan is evenwel niet het minste spoor te ontdekken. Dat wil niet zeggen, dat er alsdan nog geen tonharing in de handel zou geweest zijn, maar deze gezouten vis was kennelijk van Schonense, d.i. van Deense en Hanzische oorsprong. Van 1324 af, ogenblik waarop de stapel van dit uitheems produkt te Damme aan het Zwin werd gevestigd, kunnen we de in- en uitvoer ervan in Vlaanderen zelfs zeer goed nagaan. Vóór die tijd is er in het toltarief van het Zwin, o.a. dit van 1252, geen sprake van tonharing, nadien, in de optekening van 1376, wel. Als men vóór 1393 in een tekst de Vlaamse term „caec-harinc” of zijn Franse ekwivalenten „harenc caqué” of „caque-harenc” aantreft, dan wordt hiermee telkenmale Schonense tonharing bedoeld. De Schonense kaakharing was immers een kwaliteitsartikel, dat alle andere gezouten vis in de schaduw stelde. Het woord „caque”, waarvan de etymologische betekenis in het Nederlands nog onduidelijk is, zou in het Frans zelf ton gaan betekenen. Dit blijkt duidelijk uit een rekening van 1386, waarin opgesomd worden de uitgaven voor allerlei bevoorrading, waaronder „3 caques de pors salez”, „3 caques et demy de huylle”, „6 caques et demi de burre” en ook „62 caques de herens” ¹⁾. Het is niet omdat men alleen in Vlaanderen en Frankrijk de term kaakharing of „caquehareng” voor in tonnen gezouten haring gebruikte en overal elders, ook in Schonen en de hanzesteden, het woord „tonharinc” of „harens en tonniaus”, dat men van een Vlaams produkt moet spreken. Slechts in één streek van Europa bestond er in de 14de eeuw een georganiseerd tonharingbedrijf gesteund op reglementering en dat was in Schonen en de hanzesteden ²⁾. De prioriteit van het Schonense tonharingbedrijf op het Vlaamse blijkt voldoende uit de verschillende studies, die aan de eerste van beide bedrijven gewijd geworden zijn, en uit de

¹⁾ Rijsel, Arch. dép. du Nord, B 1404/14.617, stuk van december 1386: rekening van de bevoorrading van veertien vaartuigen, bestemd voor de expeditie tegen Engeland gepland door de Franse koning en de hertog van Bourgondië.

²⁾ Aksel E. Christensen, *La foire de Scanie*, in *La Foire* (Recueils de la Société Jean Bodin, dl V). Brussel, 1953, blz. 241-266.

talrijke archivalia betreffende Schonen in de hanzesteden van Nederland en Duitsland, als Kampen, Harderwijk, Bremen, Hamburg, Lubeck en, verder op, de Oost-Pruisische handelssteden ¹⁾).

Indien we het begin van het Hanzisch tonharingbedrijf op Schonen vóór 1300 niet goed kunnen nagaan, dan weten we des te meer over het begin van het haringkaken in Vlaanderen en de aangrenzende gebieden honderd jaar later. Van geen enkele andere nieuwe industrie in het graafschap is het mogelijk zich over de oorsprong en de eerste ontwikkeling een duidelijker beeld te vormen, dan van dit Vlaamse bedrijf, dat in navolging van het Schonense opkwam en er heel wat aan ontleende. De Vlamingen hadden overigens evenals de Engelsen, maar in mindere mate dan de Hollanders en de Zeeuwen, in de 14de eeuw op Schonen een leerschool doorgemaakt ²⁾. Dat er op een bepaald ogenblik in de Nederlanden, Engeland of Frankrijk gepoogd zou worden om het Hanzisch tonharingbedrijf na te bootsen, lag dan ook voor de hand. Deze navolging zou evenwel niet komen vanwege het Normandische Kanaaleiland Guernesey, in het begin van de 14de eeuw, maar wel op einde van die eeuw vanwege de Vlamingen, Zeeuwen, Hollanders, Engelsen en ook Fransen. De eerste stoot daartoe zou worden gegeven door de vissers van het Duitse eiland Helgoland, dat het dichtst bij de Hanzische productiecentra lag. In 1387 en 1390 zien we inderdaad de stad Kampen, die aan de Zuiderzee gelegen was, tot bescherming van het door haar ingezetenen in Schonen bereide en in tonnen geslagen produkt, de verkoop op haar markt van „Heylighenlandesschen heringh” door middel van ordonnantiën reglementeren ³⁾. De volgende jaren vinden we over gans de streek tussen de Zuiderzee en de

¹⁾ D. Schäfer, *Das Buch des Lübeckischen Vogts auf Schonen* (Hansische Geschichtsquellen, Band IV). Halle a.S., 1887.

J. Nanninga Uitterdijk, De haringvangst van Kampen op Schonen in de 14de eeuw, in *Bijdr. Gesch. Overijssel*, boek XI, 2de serie, dl I, 1896, blz. 289-336.

P. C. Molhuizen en J. Nanninga Uitterdijk, *Register van charters en bescheiden in het oud archief van Kampen (1251-1630)*. Kampen, 1862-1902, 8 delen.

R. Degryse, Schonense en Vlaamse kaakharing in de 14de eeuw. Aantekening in *Bijdr. Gesch. Nederl.*, dl XII (1957), blz. 100 tot 107, met een statistische lijst betreffende de aanvoer van Schonense kaakharing te Sluis in de periode 1374-1384.

²⁾ H. A. Poelman, *Bronnen . . . Oostzeehandel* (R.G.P., nr 35), Dl I, 's-Gravenhage, 1917, blz. XIII-XIV.

³⁾ „Item soe en sal nemant Heylighenlandesschen heringh vercoepen, hi en segghet den coeman tevoren, bi 40 ponden . . .”. K. Höhlbaum, K. Kunze und W. Stein,

Seine soortgelijke maatregelen in toepassing gebracht, o.a. in 1394 te Kleve ¹⁾ en te Abbeville ²⁾, in 1397 te Utrecht ³⁾, in 1398 te Zoutleeuw ⁴⁾ en in 1399 te Parijs ⁵⁾. Al deze stedelijke voorgedoden op het stuk van de verkoop van vis waren gericht tegen de vermenging van de goede Schonense tonharing met de toen nog minderwaardig geachte Engelse, Vlaamse, Zeeuwse of Hollandse vis of met haring uit de Zuiderzee of van Helgoland ⁶⁾. Het is maar al te duidelijk, in de tonharinghandel was omstreeks 1390 een periode van illegale praktijken ingetreden en dat wil heel wat zeggen in de late middeleeuwen, waar de ambachtelijke prerogatieven en reglementen, evenals de privileges van de Hanzekooplui steeds de doorslag gaven. Het is overigens ook pas dan dat men de Hanzische kaakharing „Scoens” is gaan noemen.

Over de illegaliteit, waarin de Vlaamse haringvisserij met het kaken¹ op zee ten overstaan van het Hanzische monopolie van 1393 af getreden was, hebben we voldoende in vroegere artikels in dit

Hansisches Urkundenbuch. Halle–Leipzig–München, vanaf 1876, dl IV, blz. 385, nr 908, verordening van de stad Kampen van 1387, die ook het overpakken van de haring uit hele in halve of kwarttonnen verbod. – Voor soortgelijke maatregel van 1390, zie P. C. Molhuizen en J. Nanninga-Uitterdijk, *Register van Kampen*, dl I, blz. 90, nr 282.

¹⁾ *Hansisches Urkundenbuch*, dl V, blz. 100, nr 185: „Verordnung der Stadt Kleve über das Feilhalten von Häring”, waarin grondig onderscheid tussen Schonense en Engelse haring gemaakt wordt.

²⁾ E. Dardel, a.w., blz. 27, noot 5 en blz. 59, naar A. Thierry, *Recueil de documents inédits*, dl IV, blz. 193: stedelijke verordening betreffende de kwaliteit van de tonharing, ten einde de vervalsing van de Schonense kaakharing tegen te gaan o.a. door het verwijderen van hetgeen „contreffais” was.

³⁾ „Voert waer yemant de tyherinc, Engelsch herinc ofte Heylichlants herinc mengde onder rechten Scoonschen herinc, dat woude de raet rechten na haren god-duncken”. J. Overvoorde en J. Joosting, *De gilden van Utrecht tot 1528*. 's Gravenhage, 1897, dl II, blz. 164, stedelijke verordening van 1397.

⁴⁾ „Tstaen sherincs. Item, ydelharinc, gheghort harinc ende Heylichlansharinc ende gheve haring sal mer vercoepen buten anderen haringhe ende een teken van eenre vaeschen dar bi steken . . . Mar als egeen Scoensharinc in di stat te cope en is zal men sonder teken vercopen”. Uit het keurboek van Zoutleeuw van 1398 (Alg. rijksarchief te Brussel), mededeling van de heer Edward Spillemaeckers, atheneumleraar te Boom.

⁵⁾ „Pour ce que plusieurs plaintes . . . sont venues a justice, parce que les marchans . . . tant en groz comme en detail sont costumiers de vendre leurs harens de Flandrez et contrefaiz avec les bons harens d Escone et iceulx mesler les uns avec les autres en leurs barilz . . .”. R. de Lespinasse, *Les métiers de Paris*, dl I. Parijs, 1886, blz. 417, brief van 1399.

⁶⁾ De Vier Leden van Vlaanderen hielden zich tijdens de zomer van 1396 (september?) met de kwestie bezig en belegden daartoe een dagvaart te Brugge: „Jhan de Huerter (vertegenwoordiger van Ieper) 4 daghen te Brucghen omdat men verstaen hadde dat de kaecharinc zere ghecorrumpéird ende ghearghet was ende daerup raed ende avys te hebbene metten andren steiden . . .”. W. Prevenier, *Handelingen van de Leden en van de Staten van Vlaanderen (1384-1405)*. Brussel (Kon. Comm. voor Gesch.), 1959, blz. 132, nr 364, uittreksel uit de Ieperse stadsrekening van 1396.

tijdschrift geweest. De Vlaamse, Zeeuwse, Hollandse of Engelse tonharing was een produkt, dat als „contrefait” of onwettig „nagemaakt”, d.i. vervalst, doorging en daarom door de gemeentelijke en gewestelijke wetgevingen onder de „gebannen” koopwaar gerekend werd ¹⁾. In Vlaanderen dagtekent het verbod op het kaken van de Noordzeeharing en de aanvoer van zulke gekaakte vis van 1396. Aan Biervliet, dat als eigen domein van de hertogin, aan de hertogelijke maatregelen kon ontsnappen, en het nabijgelegen Hugevliet werd evenwel in 1398 toelating tot kaken verleend, maar dit binnen wel omschreven perken, wat een eerste reglementering van het bedrijf inhield. Aldus mochten de vissers van beide steden de haring, die ze gevangen hadden tussen 24 augustus en 21 september ten noorden van de Welle, d.i. de Orwell, de stroom, waarop Harwich gelegen is, kaken en aanvoeren, mits op de tonnen met aldus gekaakte haring een bijzonder teken aan te brengen, gezien die vis in het binnenland van Vlaanderen zelf niet mocht worden geïmporteerd. De overige Vlaamse havens ontvingen hetzelfde voorrecht in 1402, maar moesten hun vangst lossen te Biervliet, dat tot 1412 de enige stapelplaats van de Vlaamse kaakharing was. Van 1412 af mocht deze tonharing te Sluis, Oostende, Nieuwpoort en Duinkerke gelost worden, maar het invoerverbod bleef, zodat de vis alleen aan buitenlanders, waaronder Brabanders, mocht worden verkocht om te worden uitgevoerd. Het kaken werd door de Vier Leden van Vlaanderen opnieuw verboden in 1420, maar hetzelfde jaar reeds werd dit verbod ingetrokken. Dit alles gebeurde onder de druk van de Duitse Hanze ²⁾. Gezien de Schonense produktie in deze periode zelf een crisis doormaakte, moest men ten slotte wel het eigen inlands produkt vrij toelaten. Aldus werd Damme in 1420, in de plaats van Sluis, de aanvoerhaven van Vlaamse kaakharing

1) „que dessavant 1 an mil 410 feu monsieur le duc notre seigneur de Bourgoigne conte de Flandres lors prenant et grant temps paravant sur chacun lest de herenc amene en Flandres que l en disoit ghebannen harinc un noble . . .” Rijsel, Arch. dép. du Nord, B 1408/16.459, memorie van 1492, betreffende de heffing van de hertogelijke tol van 30 groten op de Vlaamse kaakharing.

2) Reeds in een rekening van de heffing van het nobelgeld van 1408 lezen we „que le dit harinc (kake) est deffundus au pays de Flandres par le poursieute d aucuns merchans pissonniers de Flandres . . .”, rekening van de baljuw van Biervliet van 17 sept. 1408 tot 24 april 1409. R. Degryse, Nog het begin van het haringkaken te Biervliet. *Hand. Soc. Emul. Brugge*, dl XCVI (1959), blz. 210-222, zie blz. 217, bijlage I.

in het Zwin, waardoor voorgoed aan de invoer van het Hanzisch produkt in Vlaanderen een einde werd gemaakt ¹⁾).

Van 1398 tot 1423 drukte te Biervliet en de andere Vlaamse havens op de uit Noordzee aangevoerde kaakharing een buitengewone hertogelijke tol van één nobel per last van twaalf tonnen niet gepakte vis. In 1423 werd deze tol vervangen door „s herengeld” ten bedrage van dertig groten per last. Dank zij enkele rekeningen, die van deze beide op elkaar volgende heffingen bewaard bleven, kunnen we een idee krijgen van de nederige opkomst van het kaakharingbedrijf in Vlaanderen. Aanvankelijk inderdaad kaakten de vissers slechts enkele tonnen haring op zee ²⁾. Het was eerst na 1423, dat hun produktie en aanvoer in omvang toenamen. Over deze aanvoer in het eerste kwart van de 15de eeuw beschikken we dus over statistische gegevens, die we in bijlage laten volgen en die werkelijk voor zichzelf spreken.

4. DE DOORBRAAK VAN HET HARINGKAKEN IN DE 15DE EEUW

De doorbraak van het haringkaken in Vlaanderen en de aangrenzende gebieden had zowel voor de visserijwereld, als voor de talrijke afnemers van vis belangrijke gevolgen. Zo stelt de heer H. van der Wee in zijn recente studie over de groei van de Antwerpse handelsmarkt vast, dat de Brabantse abdijen, die tot 1420 uitsluitend Schonense tonharing als vastenspijs te Antwerpen aangekocht hadden, het jaar daarop zich verplicht zagen tot de aankoop van „harinc, die men seit van binnenlants”, omdat

¹⁾ In de ontleding van een verordening van Filips de Goede van 9 november 1419, vroeger bewaard in het Ieperse stadsarchief, lezen we: quant au hareng caque „contrefait que Flamens et Zelloandois ont de nouvel accoustume de caquier sur mer et amener a nostre port” (Sluis), il sera porté à son droit estape (Damme) . . .”. I. L. A. Diegerick, *Inv. des arch. de la ville d'Ypres*. Brugge, 1853-'68, 7 delen, dl III, blz. 90, nr DCCCXII. — L. Gilliodts-Van Severen, *Cart. de l'anc. Estaple de Bruges*. Brugge, 1904-1906, 4 delen, dl I, blz. 534, nr 640.

²⁾ „Et il soit ainsi que souventteffoiz il advient que lesdits pescheurs . . . qui en ladite saison ont prins du herenc frez salent et caquent icellui sur la mer les ungs plus les autres moins et aucunement n en font en ung voiage que dix ou douze tonneaulz et arrivent chargez de leur herenc fres ensemble de cellui que ainsi ilz ont sale et caque . . .”. Rijsel, Arch. dép. du Nord, B 1282/15.407, f° 9 r° tot 10 v°, afschrift van een stuk van 7 maart 1412, uitgaande van Jan zonder Vrees en zijnde het oktrooi van te mogen kaken en de kaakharing in de verschillende Vlaamse havens te mogen aanvoeren, uitgegeven in R. Degryse, Nog het begin van het haringkaken te Biervliet a.w., blz. 219-222.

„men ghenen Scoenssen hering en vant”¹⁾. Onder al het nieuwe, dat het haringkaken op technisch, sociaal en economisch gebied bracht, willen wij hier alleen maar even blijven stilstaan bij de reglementering en de nieuwe sloopstypes. Deze beide nieuwe elementen staven inderdaad onze stelling, dat met het kaken van de Noordzeeharing eerst op het einde van de 14de en in het begin van de 15de eeuw een aanvang gemaakt werd.

In de oudste viskeuren van de grote Vlaamse gemeenten, waaronder Ieper²⁾, Sint-Omaars³⁾, Gent⁴⁾ en Muide⁵⁾ is er vóór de jaren 1400 in het geheel geen sprake van reglementen betreffende de verkoop van inlandse tonharing. Dat is ook zo voor de Zeeuws-Hollandse steden, waaronder Brielle⁶⁾. Na 1400 integendeel zien we hoe de havensteden van Vlaanderen, Zeeland en Holland, geleidelijk en zeer dikwijls op aansporen van de centrale instanties van elk gewest, zulk een reglementering opbouwen, wat pragmatisch gebeurde. Soms knoopen deze eerste keuren duidelijk bij het Schonens bedrijf, dat als voorbeeld genomen werd, aan. Zo legde een Nieuwpoortse stedelijke ordonnantie van 1413 voor de fabricatie van haringtonnen het gebruik op van nieuwe „clippeclappe” of klaphout, een inhoud van 48 stopen en hoepels, allemaal „naar de costume van Scone”⁷⁾.

¹⁾ H. Van der Wee, *The Growth of the Antwerp Market and the European Economy (Fourteenth-Sixteenth Centuries)* (Un. de Louvain. Recueil de travaux d'histoire et de philologie, 4e série, fasc. 28). Leuven, 1963, 3 delen. In dl I, blz. 277-278 confronteert de schrijver de stelling van de heer G. Doorman met de zijne en verwerpt de eerste, zie „historical note”, blz. 277, noot 1.

²⁾ J. De Smet, Les keures inédites du plus ancien livre de keures d'Ypres, in *Bull. Comm. Royale d'Histoire*, dl XCIV (1930), blz. 404-408.

³⁾ A. Giry, a.w., bewijsstukken.

⁴⁾ N. De Pauw, *De voorgeboden der stad Gent in de XIVde eeuw (1337-'82)*. Gent, 1885.

⁵⁾ L. Gilliodts-Van Severen, *Coutumes de Muide*, blz. 300 en vlg. „Keuren ende statuten van den vissche”.

⁶⁾ H. de Jager, *De middeleeuwse keuren der stad Brielle*, Werken der Vereeniging tot uitgaaf der bronnen van het oude vaderlandsche recht, 2de reeks, nr 2), 's Gravenhage, 1901.

S. P. Haak, Brielle als vrije en bloeiende handelsstad in de 15de eeuw, in *Bijdr. voor Vaderlandsche Gesch. en Oudheidkunde*, 4de reeks, dl 6.

⁷⁾ „Item dat niemen ne gheene caecharingtonnen ne vercope, noch binden scependome bringhe omme te vercopen, zy en sijn ghemaect van nieuwe clipeclappe (doorlijnd: houdende 48 stoop of der boven) (er boven geschreven: ende teen hende ghepluchget ende een tampoem tussen 2 houpen naer den costume van Scone) up 3 lb.”. Nieuwpoort, Oud archief, nr 445, keurboek (1400-1450), f° LII v°, keure van 1413, die er nog aan toevoegt: „men consenteerd wel dat men halve tonnekinen maken ende vercopen mach van ouden houte”. Gans de tekst staat doorstreept en werd als keure op 28 sept. 1424 afgeschafft.

De eikenhouten plankjes, die „clippeclappe” genoemd werden, zien we in 1423 te Sluis door Hanzeaten ingevoerd worden ¹⁾. Niets pleit dan ook meer voor de imitatiepraktijken van de Vlamingen, Zeeuwen en Hollanders inzake het industrieel haringkaken, dan dit overnemen van de Hanzische of zelfs Briellese harington. Sinds 1368 hadden de Briellenaars inderdaad op het schiereiland Schonen het genot van een eigen „vitten” (of „fed”), waar ze zoals de Hanzeaten de Deense haring in tonnen zoutten. Na 1405 moeten ze geleidelijk naar het kaken van de Noordzeeharing overgeschakeld hebben, daarbij inzake het gebruik van tonnen steeds de Schonense traditie toepassend. In de Briellese keuren van 1346 en 1405 is daarvan evenwel nog niets merkbaar, ²⁾ zodat we dan wel moeten aanvaarden, dat de Vlamingen, die de Hanzische harington al lang kenden ³⁾, die het eerst hebben overgenomen.

Opvallend is het, dat de Vlaamse vissers bijna van meet af aan gepoogd hebben de door hen gevangen haring aan wal te kaken, wat eveneens een navolging van het Schonense voorbeeld was. Reeds in 1413 vaardigden de Nieuwpoortse schepenen een verordening uit, waardoor in hun gemeente niemand op zee of aan land andere haring mocht kaken, dan „haring van zelfsder nacht” ⁴⁾ Tien jaar later, in augustus 1423, stelden de Vier Leden van Vlaanderen langs de Vlaamse kust een onderzoek in om te weten of het „wel orboirliker ware den Vlaemschen harinc te kakene ter zee of te lande ende te wat tiden dat men zoude be-

¹⁾ Vanaf 1423 werden te Sluis degenen, die er van niet-Hanzeaten, tegen de Brugse stapeldwang in, klaphout kochten, door de baljuw beboet: „De Jehan le Roy cuvellier et bourgeois de l'Escluse lequel fu calengiez par ledit bailli d'avoir fait contre l'estaple de la ville de Bruges pour ce qu'il avoit achatte a un Almant non affranchis en la hanze d'Almainge ung millier de bois appelle clijpeclap venant d'Almainge ou port de l'Excluse sans avoir estaple . . .”. Brussel, Alg. rijksarchief, Rekenkamer nr 13.926, rekening van de baljuw van Sluis over de periode 22 dec. 1422–10 mei 1423 (7de rek.), f° 5 r°. Zie aldaar nog twee dergelijke beboetingen.

²⁾ Zie noot 6, pag. 104.

³⁾ „Een tonne of een kindekijn of een kwartroenkijn harinx betaelt 1 d.”. J. H. Van Dale, Reglement voor de scheepvaart en de heffing der tollén op het Zwin, in *Bijdragen Gesch. inz. Zeeuwisch-Vlaanderen*, dl V (1860), blz. 1–178, zie blz. 28–29. Deze Nederlandse versie van het toltarief dagtekent niet van 1252, maar werd in 1376 door Denijs Royers, inwoner van Sluis, opgesteld en bevat dus heel wat aanvullingen en wijzigingen. Het is duidelijk, dat we hier inzake deze hele, halve en vierde tonnen met Schonense kaakharing te doen hebben.

⁴⁾ „Item es ghecuerd, dat niemen ter zee noch te lande haring cake danne haring van zelfsder nacht telker waerf up de boete van 3 lb. enten haring verbeurd”, Nieuwpoort, Oud archief, nr 445, keurboek (1400–1450), f° LI v°.

ghonnen ende oflaten ende ooc hoe groot dat de tunnen sculdig zijn te zine". Het onderzoek wees uit, dat men te laat kwam, althans wat betrof de vraag naar „den tijdt dat men den harinc kaken soude, ghemerct, dat alrede vele ydele tunnen waren ghevoert ter zeewaert om h harinc daerin te kakene". Op de vraag van „t fayt vander kakeharinghe an t lant te makene ghevolcht of achter ghelaten" diende te worden, werd door de geraadpleegde notabelen geantwoord „dat hem proffyt dochte ghevolcht" ¹⁾). Aldus was meteen voorgoed de kwestie van de reglementering aan de orde gesteld. Het is mogelijk, dat dit probleem het eerst in Zeeland en Holland een begin van oplossing kreeg. In 1424 inderdaad verordende Jan van Beieren aldaar, dat de haringtonnen naar de maat van die van Brielle dienden te worden vervaardigd ²⁾). Dat jaar ook meldde de stad Keulen aan Brielle, dat zij de ijzeren maatband van deze goed ontvangen had, en hem doorgestuurd had naar Antwerpen, opdat daar ook die maat van toepassing zou worden ³⁾), wat tevens wijst op de verschijning van de gekaakte Noordzeeharing op de markten van de drie genoemde steden. Inzake het gebruik van dergelijke maat was men in Vlaanderen pas zover in 1426. Zowel te Damme ⁴⁾), als te Nieuwpoort ⁵⁾), werd dat jaar dergelijke maatband van toepassing. Voordien reeds was men er evenwel tot het ijken en merken of ronon van de haringtonnen overgegaan ⁶⁾). Tenslotte, in 1427,

¹⁾ Brussel, Alg. rijksarchief, Rekenkamer nr 42.542, rekening van het Brugse Vrije van sept. 1422 tot sept. 1423, f° 47 v° en 49 v°. – Ibidem, nr 37.254, stadsrekening van Oostende van 1423, f° 8 v°.

²⁾ Tevens verbodsbepalingen tegen het kuipen van te kleine haringtonnen, wat als bedrog aanzien werd. F. van Mieris, *Groot charterboek der graven van Holland, Zeeland en heeren van Vriesland*. Leiden, 1753–56, 4 delen, zie dl IV, blz. 688, 728 en 739 (10 okt. 1424).

³⁾ S. P. Haak, a.w., blz. 36, noten 1 en 2. *Hanserecesse (1256–1430)*, Band VIII, nrs 728 en 729.

⁴⁾ „Ghemaect bi Alaerde Coukebac 3 coperne engienen daer men mede meten sal de tonnen daer men den cakaryng in doen sal te weten deene mate van eenre tonne, dandre mate van eener alver tonne ende de derde mate van een vierendeel van thonne, costen 72 lb. par.". L. Gilliodts-Van Severen, *Invent. Arch. de la ville de Bruges*. Brugge, 1871–78, 8 delen. Zie dl VI, blz. 17, naar de stadsrekening van Damme van 1426. Brussel, Alg. Rijksarchief, Rekenkamer nr 33571 f° 44 n°, nr 1. Vergelijk met noot 3, pag. 105.

⁵⁾ „Den 26sten in april Philips Vardeboud buerchmeester te Brucghen omme te doen makene de maten ende de tekenen van de caecharijntonnen, van 3 dagen enz.". Nieuwpoort, Oud archief, nr 3520, stadsrekening van 1426, onder de rubriek „van ridene".

⁶⁾ „Betaelt Pieter van Aken slotemakere van 3 groten maercyseren met dobbelen compassen omme den Vlaemschen harinc mede te merckene als hij ghepact zal zijn". – „Gaillaert fs Claeis den Smet van dat hij ghemaect heift van ysere een engien daer

maakte Filips de Goede van „den brandt van de tonnen”, d.i. het waranderen, meten en merken, een hertogelijk officie, dat hij aan zijn ontvanger-generaal van Vlaanderen, Gautier Paulain, schonk ¹⁾. Deze kreeg er het genot van te Brugge, Biervliet, Sluis, Muide, Damme, Blankenberge, Oostende, Nieuwpoort en Duinkerke. Beide laatste steden blijken zich echter tegen deze maatregel te hebben willen verzetten, zodat de hertog twee jaar later daaromtrent een nieuw mandement diende uit te vaardigen ²⁾. In het stuk waardoor Jan van Luxemburg, in de naam van zijn dochter Johanna van Bar, vrouwe van Duinkerke, de hertogelijke maatregel bekrachtigde, is er nogmaals sprake van het kaken zowel op zee als te land ³⁾. Wat aangaat de periode, die voor het ronon of merken van de geaakte haring in aanmerking kwam, blijkt het wel dat dit alleen voor de vis gevangen tussen 24 augustus en 1 november mocht gebeuren ⁴⁾.

Naast de kwesties van het visseizoen, het kaken aan wal, de deugdelijkheid van de haringtonnen, het meten, ijken en ronon

mede men den contrefeiten harinc yken zal alsoot behoort”. L. Gilliodts-Van Severen, a.w. Table analytique par Ed. Gaillard, 1885, blz. 225, naar de stadsrekening van Damme van 1419: Brussel, Alg. rijksarchief, nr 33564, f° 40 v°, nr 10 en f° 42 r° nr 1.

„Betaelt Pieter de Keyser van 6 maercyseren daer mede den Vlaemschen kaecharing van desen jare ghemeync heift ghesijn, 4 lb.”. L. Gilliodts-Van Severen, a.w., dl VI, blz. 17, naar de stadsrekening van Damme van 1422: Brussel, Alg. Rijksarchief, nr 33567, f° 40 v°, nr 3.

¹⁾ „Den 15sten in december Joris van Score ende Marselis Kelwaerd ghesonden t Ypre ten scrivene ende ombiedene van den 4 Leiden s lands van Vlaenderen aldoo daer vergadert zijnde up de ordonnancie van den ykene ende brandene van den caecharintonnen by onsen gheduchten here ende prince ghegheven den ontvangher van Vlaendren...”. Nieuwpoort, Oud archief, nr 3521, stadsrekening van 1427, rubriek „van ridene”.

²⁾ Ibidem, nr 258 (charter nr 80), erg gehavend stuk, uitgaande van de Raad van Vlaenderen, van 14 juli 1429.

³⁾ „Nous a icellui Gautier (Poulain) avons donne et donnons par ces presentes l office de gaugier et marquier les tonneaux (de) herenc (caque) que l en fera et caquera en ladite ville de Dunkerke tant sur mer que sur terre . . .”. Rijsel, Arch. dép. du Nord, B 1939/55740, erg gehavend stuk van 10 oktober 1428.

⁴⁾ Sinds 1399 gold als begindatum 24 augustus. R. Degryse, Oorsprong van het haringkaken in Vlaenderen, in *Nederl. Historiebladen*, I, (1938), blz. 201–219. Zie bijlage I, tekst van de ordonnantie van 5 augustus 1399, waardoor aan de vissers van Biervliet en Hughevliet het kaken werd toegestaan. Deze begindatum komt ook voor in de ordonnantie van 1412: zie noot 2, pag. 103. Als einddatum gold 21 september, althans tot 1420 of 1423. Nadien was het 1 november: „dat men gheen caecharync, behoort te roonen of teecken te gheven dan harync van saisoene goet goet (sic) ende ghevanghen tusschen Sinte Berthelmeeus ende Alderheleghedaghe”. Edw. Vlietinck, *Cartulaire d'Ostende* Antwerpen, 1910, blz. 197–207, verzoekschrift van Damme en Nieuwpoort van 1483 gericht tegen het Oostendse kaakharingbedrijf, zie blz. 204.

van de tonnen en het waranderen van hun inhoud ¹⁾, was daar ook nog het vraagstuk van het soort zout, dat voor het kaken gebruikt mocht worden. Ongetwijfeld gebruikten de vissers bijna uitsluitend moerzout uit de zoutziederijen of „schouwen” van Biervliet ²⁾. Om de vervalsing van dit voor het kaken zo belangrijke produkt tegen te gaan, werd de handel ervan door de hertog omstreeks 1432 onder scherp toezicht van baljuw en schepenen gesteld. Slechts voorzien van een bijzonder teken met het wapen van de stad Biervliet mocht dat zout van dat jaar af te Nieuwpoort aan de man gebracht worden ³⁾. Pas in 1445 vaardigde de hertog voor Zeeland en Holland een verordening uit, waardoor de maatregelen, die reeds gangbaar waren in Vlaanderen inzake het visseizoen, tijdens hetwelk geakaat mocht worden, en de waarborgen betreffende het voor het kaken te gebruiken moerzout, ook aldaar van kracht werden ⁴⁾. Een weerklank van deze ordonnantie vinden we in de keuren van Brielle van 1445, waarvan de vergelijking met die van 1405 veelbetekenend is voor de vooruitgang, die sedert die tijd door het Briellese haringbedrijf en zijn reglementering gemaakt was ⁵⁾. In Vlaanderen stelden de Vier Leden in 1448 een onderzoek in aangaande de kwestie „van de caecharinghetonnen, van den zoute ende vanden packinghe”,

¹⁾ „Eustaes Raes gelast den Vlameschen kaecharing te warandeerne ende te ronene metten rone van der stede, 32 lb.” – „Item Jacob Blomme ende Godevaerd van den Broucke packers van den voorseide harinc gheordonneirt bi scepene te zine warandeers ende toeziners, 24 lb”. L. Gilliodts-Van Severen, a.w., dl VI, blz. 17, naar de stadsrekening van Damme van 1423, f° 17 v°, nr 2. Brussel, Alg. Rijksarchief, Rekenkamer nr 33568.

²⁾ J. A. Mertens, Biervliet, een laatmiddeleeuws centrum van zoutwinning, a.w., blz. 3–15.

³⁾ „Recepte faite par le bailli de ceulx qui ont vendu sel de la ville de Biervliet sans avoir l enseigne de la dite ville selonc le contenu d un mandement de monseigneur par le quel est deffendu sus l amende de 5 lb. De Aernoul de Ghisene saunier lequel fu calengiet par le bailli pour ce qu il vendoit sel de la ville de Biervliet sans avoir une enseigne a tout les armes de la dite ville . . . 5 lb.”. Brussel, Alg. rijksarchief, Rekenkamer nr 14284, rekening van de baljuw van Nieuwpoort van 17 sept. 1431 tot 14 jan. 1432. Deze rubriek vinden we in de rekeningen van de baljuw tot 1436.

Ongetwijfeld is daarmee in verband te brengen volgende keure van de Nieuwpoortse schepenen van 9 oktober 1433: „Item dat niemen wie hij zij hier in de havene te watre noch te lande enich cleene zout te vente en leghe noch vercope dan zout ghezoden van finen grawen zelle up telker waerf 1 lb. Ende daer of bringhe certificatie vander stede daert gheladen werd el eer ment te venten stelle up ghelike boete van 20 s.”. Nieuwpoort, Oud archief, nr 445, keurboek (1400–1450), f° 60 v°. Deze keure werd afgeschaft in 1438.

⁴⁾ P. Van Limburg-Stirum, *Boergoensche charters (1428–182)*, 's Gravenhage, 1869, blz. 82, Ordonnantie van 5 juli 1445.

⁵⁾ Zie noot 6, pag. 104.

waarop ze het jaar nadien een ordonnantie daarover uitvaardigden ¹).

De Vlaamse, Zeeuwse en Hollandse kaakharing had ongetwijfeld in het begin niet de voortreffelijkheid van de Schonense. Het eigen karakter van het kaakharingbedrijf van de Nederlanden lag in de manier van openkerven, reinigen en zouten van de vis onmiddellijk na de vangst aan boord van de schepen zelf. Blijkbaar was deze manier van bereiden het resultaat van een hele reeks pogingen om de haring door achtereenvolgende bewerkingen, die aan wal werden voortgezet en voltooid, degelijk te verduurzamen. Daarbij moet de snelheid van de arbeid met al de gevolgen van dien een rol gespeeld hebben. Dit snelle reinigen, waarbij niet alle ingewanden verwijderd werden, bevorderde inderdaad achteraf, na het herpakken van de kaakharing aan wal, het rijpingsproces in de tonnen ²). Het ligt dus voor de hand, dat de techniek van het kaken van de Noordzeeharing niet ineens ontdekt geworden is, maar op de duur het resultaat van heel wat ondervinding moet geweest zijn. Dat men daarbij ook op de Hanzische ervaring in Schonen heeft kunnen steunen, is duidelijk. We mogen dan ook aanvaarden, dat de allereerste haring, die door de Vlamingen, Zeeuwen en Hollanders geakaat geworden is, onder de vorm van „wrak” aangevoerd en aan de man gebracht werd. In 1394 en 1395 zien we inderdaad Hollandse kooplui te Rouen dergelijke tonharing onder de benaming „harenc braque” importeren ³).

Sommige bewerkingen van het haringkaken werden al vroeg toegepast. Dit was in de eerste plaats zo voor het verpakken aan wal, wat te Damme vanaf 1421 volgens wel omlinjnde voorschriften, geformuleerd in een ordonnantie, hangend „in een bart voor

¹) Nieuwpoort, Oud archief, nrs 3542 en 3543, stadsrekeningen van 1448 en 1449. rubriek „van ridene”. De desbetreffende ordonnantie hebben we niet teruggevonden.

²) A. F. Luijpen, *De invloed van het kaken op de rijping van gezouten maatjesharing*, Utrecht, 1959.

³) „Le dixseptieme jour de fevrier 1 an mil trois cent quatre vint et quatorze Jehan Graf de Laide en Holande prist congie de descendre et vendre a Rouen quinze les et trois barilz de harenc braque ou environ . . .”. Z. W. Sneller en Unger, *Bronnen gesch. handel met Frankrijk*, 's Gravenhage, 1930, blz. 23, nr 52, invoervergunning van 17 februari 1395 (n.s.). Zie ook blz. 22, nr 51: invoervergunning van 15 okt. 1394 aan drie Hollandse kooplui, telkens voor 30 last „de harenc braque”.

Volgens A. F. Luijpen is wrakke haring door het spongat met een min of meer geconcentreerde zoutoplossing bijgepekeld vis, die snel en sterk aan ransheid onderhevig is, a.w., blz. 91.

de scepenecamere", diende te gebeuren ¹⁾). Toch blijkt men aanvankelijk bij het ronon of teken geven geen onderscheid tussen de tonnen met „wrak" en die met opnieuw gepakte haring te hebben gemaakt. De enige maatstaf was het visseizoen, dat voor het ronon in aanmerking kwam. Pas omstreeks 1440 zien we te Nieuwpoort een eerste onderscheid gemaakt worden tussen „den goeden vullen caecharinc", die gerond mocht worden, en de „locatur", d.i. de „wrak", die geen teken mocht ontvangen, terwijl de „ghescoten caecharinc" gegord diende te worden. Gevolg daarvan was, dat voortaan ook bij de verkoop de eerste soort voorrang kreeg op de tweede en die op haar beurt op de derde ²⁾). Na 1450, toen de „wrak" de „roon" in hoedanigheid om zo te zeggen evenaarde, kreeg ze ook een teken ³⁾).

Ook de evolutie van de in de haringvisserij gebruikte scheepstypes kan onze stelling betreffende het begin van het kaken op zee kracht bijzetten. Tot omstreeks 1450 gebruikte men in de verre haringvisserij het korfschip en het haringschip „benoorden varende", waarschijnlijk respectievelijk in de „corftijt" en de „harinctijt", waarna met de „slabboot" voor de Vlaamse kust naar verse haring gevist werd ⁴⁾. Nu moet men er mede rekening

¹⁾ L. Gilliodts-Van Severen, a.w., dl VL, blz. 16, naar de stadsrekening van Damme van 1421: Brussel, Alg. rijksarchief, nr 33566, f° 19, nr 8.

²⁾ „Item es ghecuert dat van nu vordan men den goeden vullen caecharinc alleen ende voren vercopen zal. Den locatur daer naer ende up hem selven. Ende den ghescoten caecharinc daer naer ooc alleen . . . Item es ghecuert dat men den goeden vullen caecharinc teekenen zal met eene vulle (geschrap: dubbele) rone, den locatur zal men niet tekenen ende den ghescoten caecharinc zal men goorden. Ende nieman mach locatur harinc lecghen noch doen lecghen in tonnen die de vulle rone hebben. . . " Nieuwpoort, Oud archief nr 445, keurboek (1400-1450), keure van vóór 1448.

³⁾ „Dat de voornoemde drie steden (Damme, Sluis en Nieuwpoort) . . . zegghen dat die van Oosthende t anderen tyden ghenomen ende gheconterfait hebben de teekenen vanden wracke ende locatre vander stede van den Damme ende Nyeupoort ende die ghestelt in ghelycke plaatsen als de voorseide twee steden . . . ende dat die van Oosthende gheseit hebben den coopliden dat de locatre van Oostende also goet was als de roone van den Damme of vander Nyeupoort, twelcke nochtanne niet en es . . . ". Edw. Vlietinck, a.w., blz. 207-223, nr 55, antwoord van de stad Oostende op de aantijgingen van de andere drie zeesteden, stuk van 1483, zie blz. 219, art. LXXXIII. Verder, in art. LXXXVII is er nogmaals sprake van het „maerck vanden locatre". Uit de vergelijking van de verschillende teksten blijkt, dat met „locatre" niets anders dan „wrak" of toch een soort „wrak" bedoeld werd. De etymologische oorsprong van het woord is duister. Misschien houdt hij verband met het Deense „lake" voor pekel.

⁴⁾ „Item van een corfscepe van elke reyse 100 haringhen of 9 s. par. Item van elken andren harinscepen benoorden varende binne der harinctijd 100 harinx of 8 s. par. Item van elken slabbote binder harinctyd 5 s. par.". Nieuwpoort, Oud archief, nr 445, keurboek (1400-1450), f° LXXI v°, tarief van het „vierboetegheld" verschuldigd door de schepen telkens zij de haven uitvoeren.

houden, dat tijdens de korfvaart niet zozeer vroege haring, dan wel kabeljauw gevangen werd. Van een bepaald ogenblik af, waarschijnlijk kort vóór 1400, waren de vissers aan boord van hun schepen overgegaan tot het spouwen en in tonnen slaan van laatstgenoemde vissoort. Dit gezouten produkt droeg in Vlaanderen de naam „moluwe”, heden abberdaan ¹⁾. Reeds in 1404 wordt van de „dochghers” (doggeschepen) van Duinkerke en Raversijde gewag gemaakt ²⁾. Het begin van het haringkaken op zee kan dus niet gezien worden los van de korfvaart en de produktie op zee van „smout” en in tonnen gezouten kabeljauw.

Van de buis als vissersvaartuig wordt eerst na 1450 melding gemaakt. Voordien werd dat klein, maar toch zeewaardig schip in de koopvaardij gebruikt, vooral door de Hanzeaten, Zeeuwen en Hollanders. Aldus zien we in 1419 Hanzeaten, die dergelijke buis in Zeeland hadden uitgereed, vóór de kust van Wenduine een baardse kapen ³⁾. Na 1450, toen de vissers op grote schaal begonnen te kaken, blijkt het korfschip voor de buis snel de plaats te hebben moeten ruimen. Dit was mogelijk, omdat veel vissers of stuurlui, die ook aan vrachtvaart deden, reeds met de buis vertrouwd waren. Aldus voerde van 1450 tot 1453 de Nieuwpoortse stuurman Antheunis Pleyte het bevel over de hertogelijke „nouvelle busche” of „busse de Neufport”, die voor de Westvaart op Bordeaux ingezet was ⁴⁾. Het heeft dus, na de officiële erken-

¹⁾ „Item 3 grans tonneaux et 2 rondelles de moulués sales . . .”. Rijsel, Dép. du Nord, B 1404/14617, stuk van dec. 1386. Zie noot 1, pag. 99.

²⁾ Nieuwpoort, Oud archief, nr 3498, stadsrekening van 1404, 43 v°, onder de datum 19 mei.

³⁾ „ende was vernomen dat eene baerge was ghenomen voor Wendunen bi lieden van wapenen wesende in eene buse, die men zeide dat Oosterlinghen waren ende hem ute ghereedt in Zeelandt”. L. Gilliodts-Van Severen, *Inv. arch. Bruges*, dl VII. Glossaire flamand, par E. Gaillard, s.v. „buse”, ibidem, dl IV, blz. 370, nr 956, uittreksel uit de Brugse stadsrekening van 1419-1420.

Voor de buis als handels- en vrachtschip, zie H. A. H. Boelmans Kranenburg, *Zeescheepvaart in Zuid-Holland (1400-1550)*, in *Zuid-Hollandse Studiën*, dl XI, (1965), blz. 200-262, zie blz. 225.

⁴⁾ „Anthoine Plaitte maistre de notre nouvelle busche a Neufport”. Brussel, Alg. rijksarchief, fonds „Chartes du sceau de l'Audience”, A (Cédules), inv. Nelis nr 440, hertogelijk mandement van 7 dec. 1450, betreffende de aanstelling van genoemd stuurman tot erewapen knecht van de vorst.

„Anthoine Pleyte maistre de la busse de mondit seigneur nommee la busse de Neufport lors estans audit lieu de Bourdeaulx . . .”. Rijsel, Arch. dép. du Nord, nr B 2011/60.996, kwijtschrift van de hertogelijke secretaris betreffende de terugbetaling door de vorst van een zeeverzekering door genoemd stuurman te Bordeaux bij een Geneues koopman aangegaan, stuk van 20 maart 1453.

Op 3 oktober 1440 voerde A. Pleyte te Damme 3 last 10 tonnen kaakharing aan.

ning van het haringkaken in Vlaanderen in 1420, wel dertig jaar geduurd, vooraleer de vissers het voor hun nieuw bedrijf op zee gepaste scheepstype gevonden hadden. Vijfentwintig jaar later, in 1475, is er in de verre haringvisserij alleen nog sprake van „buusen”¹⁾, die nog geruime tijd nadien alleen met een tent bedekt waren²⁾. Het ligt voor de hand, dat, indien men in het begin van de 14de eeuw met het haringkaken op zee zou begonnen zijn, men niet zo lang op het gebruik van dergelijke zeewaardige schepen zou gewacht hebben.

We zouden voor de eerste helft van de 15de eeuw nog verschillende andere typische aspecten van het Vlaams kaakharingbedrijf, die nieuw waren, kunnen nagaan. Vooral zijn daar de zich wijzigende sociaal-economische verhoudingen. Niet alleen ging de visserswaard voortaan het visserijbedrijf beheersen, waardoor de stuurman van dit waardschap meer en meer afhankelijk zou worden, maar bovendien verscheen naast de vennoot nu ook de huurknaap, die niet met een aandeel in de winst, maar met een loon betaald werd. Gans deze evolutie begon eerst na 1450 vaste vormen aan te nemen en is voor sommige vissersgemeenschappen, waaronder Wenduine³⁾, maar vooral Oostende⁴⁾, goed na te gaan.

Feitelijk was daar ook nog de traditie zelf, die zeer goed wist wanneer men juist in Vlaanderen, Zeeland en Holland met het haringkaken begonnen was en daarvoor zonder aarzelen bepaalde data kort na 1400 aanduidde, althowel ze die dan foutief koppelde

Hij was dus tevens een stuurman-visser. Brussel, Algemeen Rijksarchief, Rekenkamer n° 23.310, rekening van de heffing van 's herengeld op de kaakharing te Damme van 1440-1441.

1) Op een bepaald ogenblik in 1475 stuurde Oostende zijn afgevaardigden naar Veere bij Wolfaart van Borselen, toenmaals „capitain van der wapeninghe” tegen de Fransen, om „hem te kennen te ghevene int langhe den zwaren overlast vanden Fransoysen, die aldoo grote menichte van visschers van diverschen landen ende steden ons gheduchts heeren ende emmer sonderlinghe van deser stede toot 14 buusen of meer ghevanghen hilden . . .”. Brussel, Alg. Rijksarchief, Rekenkamer, nr 37.302, stadsrekening van Oostende van 1475, f° 19 r°.

2) De vijftiende eeuwse buizen blijken slechts met zeil bedekt te zijn geweest. Volgens een Nieuwpoortse schepenakte van 9 augustus 1511 bestonden de „thoebehoorten ende ghewande” van een „haryncbuusse” uit: „anckers, cabels, ghetau, masten, zeylen, leghels (lederen zakken? vaten?), telt (tent) ende andere dier ghelycke”. Nieuwpoort, Oud archief, nr 72, register met schepenakten, f° 216 v°.

3) R. Doehaerd, La genèse d'une entreprise maritime. Les pêcheurs de Wenduine au XVe siècle, in *Contributions à l'Histoire économique et sociale* (Publication du Centre d'Histoire économique et sociale de l'Institut de Sociologie, fondé par E. Solvay), dl I (1962), blz. 7-38.

4) Edw. Vlietinck, *Het oude Oostende en zijne driejarige Belegering*, Oostende, 1897, blz. 89-103. - Id., *Cartulaire d'Ostende*, blz. 28-38.

aan het gebruik van de eerste grote netten ¹⁾, de eerste buizen ²⁾ of de persoon van fameuze vissers of stuurman als Willem Beukel en Jan Kien ³⁾. Deze traditie vinden we evenwel niet alleen in de vorm van legende in allerlei kronieken opgetekend, maar ook geboekstaafd in oorkonden uit de 15de eeuw zelf. Een zeer gehavend stuk van 1429 uit het Nieuwpoorts stadsarchief vermeldt ons aldus, dat hertog Jan zonder Vrees omstreeks 1412 de aanvoer van Vlaamse kaakharing toestond, niettegenstaande de vorige graven van Vlaanderen „hadden gheordeneert ende verboden (dat geen) harinc uutghedaen deghone te Schonen ghecaect zou zijn ne zoude anghebrocht zijn int zelve land ende graefschepen” en dat Filips de Goede genoege nam met een tol van 30 groten in de plaats van de nobel per last aangevoerde Vlaamse kaakharing, dit na te hebben „ghemerct dat men in Schonen ne vischte (in het geheel) niet de voorseide haringhe” ⁴⁾. In een andere oorkonde van 1459 betreffende Nieuwpoort wordt nog herinnerd aan „den ottroye van te moghen caken in Vlaendren” ⁵⁾. Tenslotte wezen we er reeds op, dat de ware Willem Beukel, wiens naam door de traditie met het begin van het haringkaken in Vlaanderen in verband gebracht wordt, slechts die van Hugevliet nabij Biervliet kan geweest zijn, aangezien hij als visser en kaper in verschillende documenten uit de jaren 1388–1396 uitdrukkelijk vernoemd wordt ⁶⁾ Op zichzelf is zijn historische persoon slechts een symbool: dit van de ondernemende zeeman van het einde van de 14de en het begin van de 15de eeuw.

¹⁾ Te Hoorn aan de Zuiderzee zou men voor het eerst in 1416 een „grote net” of vleet vervaardigd hebben. D. Velius, *Chronijck van Hoorn*. Hoorn, 1648.

²⁾ „Men begon omtrent den jare 1406 met harincbuisen, die alsdoen niet dan met telkens (tenten of zeilen) bedekt waren sterckelijcken ter zee te varen om den haring te vangen ende te zouten, want men te voren als met kleine scheepkens ter haring voer die men slabberts noemde . . .”. M. Z. Boxhorn, *Die chroniek van Zeelandt* (naar J. van Reygersbergh, Antwerpen, 1551). Middelburg, 1644.

De kronieken weten ons te melden, dat de eerste modellen van buizen in gebruik genomen zouden geweest zijn in 1415 te Hoorn, in dat jaar ook te Goedereede en omstreeks 1427 te Domburg, H. A. H. Kranenburg, *De zeevisscherij van Holland in den tijd der Republiek*. Amsterdam, 1946, blz. 16, naar de kroniekschrijvers D. Velius, Reyghersberghe en H. van Dam.

³⁾ Marcus van Vaernewyck, *Die waerachtighe Geschiednisse van Carolus de Vijfde*. Gent, 1564. – Id., *Historie van Belgis*. Gent, 1565. – R. Degryse, De oorsprong van het haringkaken in Vlaanderen, a.w. blz. 201–219.

⁴⁾ Nieuwpoort, Oud Archief, nr 258 (charter nr 80), brief van de Raad van Vlaanderen van 14 juli 1429. Zie ook noot 2, pag. 107.

⁵⁾ Brussel, Alg. Rijksarchief, Thesaurie van Vlaanderen, nr 871, brief van de Raad van Vlaanderen d.d. 18 dec. 1459 aan de schepenen van Nieuwpoort.

⁶⁾ R. Degryse, Willem Beukel(s) van Nieuwpoort, in *De Vlaamse Gids*, 38ste jg., nr 7 (juli 1954), blz. 403–410.

Id., Willem Beukel en het begin van het kaken, in *Bijdragen Gesch. Ned.*, dl XV (1960), blz. 217–221.

Hugevliet

BIJLAGEN

1305

1

Gedeeltelijke ontleding van de rekening van R. de Barton en G. de Bedeford, ontvangers van de „petty custom” op de invoer, in de haven van Scarborough, over de periode 1 oktober 1304–1 oktober 1305.

Londen, Public Record Office, E. 122/55/17. ¹⁾ – Evenals voor de volgende ontledingen, laten we hier Whitby, Ravenser en Hull buiten beschouwing.

<i>zout</i>	<i>haring</i>
<i>periode van aanvoer:</i>	
van 27 mei	van 1 juli
tot 11 september	tot 22 september
<i>aantal lossingen</i>	
52 door 50 vaartuigen, waaronder 7 ook haring aanvoerden	231 door 183 vaartuigen, waaronder 7, die ook zout aanvoerden
<i>totale aanvoer:</i>	
± 237 „weys” of wagen	± 350 last (elk van 10.000 stuks)
<i>gemiddelde lossing:</i> 5 wagen	1,5 last
<i>hoogste aanvoer:</i>	
maand juni, ± 86 wagen, door 18 boten in 18 lossingen	maand augustus, 157 last, door 92 vaartuigen in 106 lossingen
<i>hoogste aanvoer per boot (1 lossing):</i>	
10 wagen op 12 juli door Willelmus Jordan uit Oye	11 last op 1 augustus door Johannes Bay uit Calais
<i>hoogste aanvoer volgens haven van herkomst:</i>	
Nieuwpoort (+ de Nieuwe IJde):	Nieuwpoort (+ de Nieuwe IJde)
± 91 wagen (83 + 8)	± 108 last (94,5 + 13,8)
door 19 vaartuigen (17 + 2)	door 31 vaartuigen (23 + 8)
in 27 lossingen (18 + 9)	in 43 lossingen (31 + 12)

¹⁾ Professor Dr. Et. Sabbe, hoofdconservator en algemene rijksarchivaris te Brussel, stelde mij in de gelegenheid de microfilm van deze rekening kosteloos te laten ontwikkelen, waarvoor ik hem hier oprecht dank.

overige belangrijke aanvoer:

	<i>Blankenberge:</i> geen aanvoer van zout	± 11 last door 11 vaartuigen in 13 lossingen
	<i>Oostende:</i> 24 wagen door 7 vaartuigen	± 7 last door 7 vaartuigen in 8 lossingen
G. de haven	<i>Lombardsijde:</i> 14 wagen door 4 vaartuigen	14,5 last door 13 vaartuigen in 17 lossingen
de vol-	<i>Duinkerke:</i> 6 wagen door 1 vaartuig	± 46 last door 24 vaartuigen in 36 lossingen
ten be-	<i>Calais:</i> 18 wagen door 3 vaartuigen	64,5 last door 28 vaartuigen in 34 lossingen

Overige Vlaamse en Noordfranse havens of haventjes, die aan de aanvoer deelnamen:

	- (Veere)	
	- Hugevliet, Waterduine, Sluis en Mariakerke	- Waterduine, Heist, „Wayn” (Wenduine?), Mariakerke, Zuidkote en Grevelinge
waar-	- Oye, Dykland (nabij Sangatte), Waben, Etaples en Dieppe	- Oye, „Wale” (nabij Marck (?), Sangatte, Wissant, Audresselles, Waben, Etaples en Dieppe.
erden		

stuks)

1306

2

Gedeeltelijke ontleding van de rekening van R. de Barton en G. de Bedeford, ontvangers van de „petty custom” op de invoer in de haven van Scarborough, over de periode 1 oktober 1305-1 oktober 1306.

London, Public Record Office, E. 122/55/19.

door
gen*zout**haring*

ais

periode van aanvoer:

van 28 mei
tot 26 augustus

van 23 mei (feitelijk van 24 juni)
tot 26 augustus

Jde)

aantal lossingen:

42 door 41 vaartuigen, waaronder 13, die ook haring aanvoerden

160 door 106 vaartuigen, waaronder 13, die ook zout aanvoerden

totale aanvoer: 203,5 wagen

± 168 last

Brus-
laten*gemiddelde lossing:* 5 wagen

1 last

hoogste aanvoer:

maand juli, 112 wagen, door
23 boten in 23 lossingen

maand augustus, 100 last door
89 vaartuigen in 117 lossingen

hoogste aanvoer per boot (1 lossing):

12 wagen zout op 28 mei door
Jacobus Cachard van Oostende

8,5 last haring (+ 8 wagen zout)
op 4 juli door Lambertus Ketel
van Blankenberge

hoogste aanvoer per haven van herkomst:

Nieuwpoort: 34 wagen door 6
vaartuigen

Nieuwpoort (+ de Nieuwe IJde):
46 last (31,5 + 14,5) door 14
vaartuigen (10 + 4) in 17 los-
singen (11 + 6).

overige belangrijke aanvoer

Blankenberge: 27 wagen door 3
vaartuigen in 5 lossingen

29 last door 20 vaartuigen in
36 lossingen

Oostende: 26 wagen door 4 vaar-
tuigen

15 last door 9 vaartuigen in
13 lossingen

Lombardsijde: 21 wagen door
5 vaartuigen

14,5 last door 9 vaartuigen in
16 lossingen

Duinkerke: 1 wagen door 1 vaar-
tuig

4 last door 5 stuurliu in 6 los-
singen

Calais: 20 wagen door 3 vaar-
tuigen

5,5 last door 6 vaartuigen

Overige Vlaamse en Noordfranse havens of haventjes, die aan de aanvoer deelnamen:

Huht - ~~Diest~~, Sluis, Heist, „Wayn”
(Wenduine?), Tarrendijke (nabij
Blankenberge), Mariakerke, Zuid-
kote

- Waterduine, Sluis, Koksijde (na-
bij Sluis?), Heist, „Wayn” (Wen-
duine?), Tarrendijke (nabij Blan-
kenberge), Mariakerke, Zuidkote
en Loon.

- Oye, Waben, Etaples, Cucq,
Berck-sur-Mer en Dieppe

- Oye, „Wale” (nabij Marck?), San-
gatte, Dykland (nabij Sangatte),
Waben.

1307

3

Gedeeltelijke ontleding van de rekening van R. de Barton en G. de Bedeford, ontvangers van de „petty custom” op de invoer in de haven van Scarborough, over de periodes 1 oktober 1306-7 juli 1307 en 7 juli-1 oktober 1307.

Londen, Public Record Office, E. 122/55/23 en E. 122/56/3.

t door
igen

(zout)
Ketel

(Ijde):
or 14
7 los-

en in

en in

en in

los-

(na-
Ven-
lan-
kote

San-
te),

de
ven
li-

zout

haring

periode van aanvoer:

van 5 mei
tot 10 september

van 16 juni
tot 28 september

aantal lossingen:

80 door 75 vaartuigen, waar-
onder 3, die ook haring aanvoer-
den

116 door 101 vaartuigen, waar-
onder 3, die ook zout aanvoerden

totale aanvoer: 514,5 wagen

± 260 last

gemiddelde lossing: 6,5 wagen

2 last 2.000 stuks

hoogste aanvoer:

maand mei, 126 wagen, door
17 boten in 17 lossingen

maand september, ± 184 last,
door 80 vaartuigen in 94 los-
singen

hoogste aanvoer per boot (1 lossing):

18 wagen, op 13 augustus door
Nicholaus Jumel uit Strutard
(Etretat?)

10 last, op 16 juni, door Willemus
Feringe uit Blankenberge

*hoogste aanvoer per haven van her-
komst:*

Dieppe: 127 wagen door 12 vaar-
tuigen

Blankenberge: 38,5 last door 9
vaartuigen in 10 lossingen

overige belangrijke aanvoer:

Oostende: 32 wagen door 5 vaar-
tuigen

1 last 7.000 stuks door 2 vaar-
tuigen

Nieuwpoort: 90 wagen door 14
vaartuigen in 17 lossingen

26 last door 8 vaartuigen + 3 last
3000 stuks door 1 vaartuig uit de
Nieuwe IJde

Lombardsijde: 20,5 wagen door
6 vaartuigen in 7 lossingen

8 last door 3 vaartuigen

Duinkerke: 6 wagen door 1 vaar-
tuig

37,5 last door 15 vaartuigen in
22 lossingen

Calais: 32 wagen door 5 vaar-
tuigen

17,5 last door 6 vaartuigen

*Overige Vlaamse en Noordfranse ha-
vens of haventjes, die aan de aanvoer
deelnamen:*

- ~~Diese~~ ^{Hulst} (23 wagen door 3 vaar-
tuigen)

- Lapscheure, Heist (18 wagen door 4 vaartuigen), „Wayn” (Wenduine?) Tarrendijke (nabij Blankenberge) en Mariakerke - Oye, Sangatte, Dykland (nabij Sangatte, 24 wagen door 3 vaartuigen), Boulogne, Etaples, Berck-sur-Mer, Waben, Etretat (27 wagen door 3 vaartuigen in 4 lossingen), La Polette en Caen.	- Hughevliet, Muide, „Wayn” (Wenduine?), Tarrendijke (nabij Blankenberge), Mariakerke, Mar-dijk, Loon en Grevelinge. - Oye, „Wale” (nabij Marck?), Hildernesse (nabij Calais), Sangatte, Wissant, Audresselles (19 last door 7 vaartuigen), Ambleteuse, Boulogne en Hekels-berg (nabij Boulogne).

1308

4

Gedeeltelijke ontleding van de rekening van R. de Barton en G. de Bedeford, ontvangers van de „petty custom” op de invoer in de haven van Scarborough, over de periode 16 januari–1 oktober 1308.

London, Public Record Office, E. 122/57/1.

<i>zout</i>	<i>haring</i>
<i>periode van aanvoer:</i>	
van 10 april	van 10 mei (eigenlijk 6 juli)
tot 12 september	tot 28 september
<i>aantal lossingen:</i>	
45 door 42 vaartuigen, waar- onder 2, die ook haring aan- voerden	62 door 62 vaartuigen, waar- onder 2, die ook zout aanvoerden
<i>totale aanvoer:</i> 290 wagen	137 last + 23 last gezouten haring
<i>gemiddelde lossing:</i> 6,5 wagen	2 last 1.000 stuks (de gezouten haring buiten beschouwing ge- laten)
<i>hoogste aanvoer:</i>	
maand juni, 145 wagen, door 24 boten in 24 lossingen	maand september, 87 last door 45 vaartuigen in 46 lossingen
<i>hoogste aanvoer per boot (1 lossing):</i>	
14 wagen op 1 september door Bartholomeus Malescot uit Dieppe	8 last op 1 augustus door Clays Siss uit Nieuwpoort

Hoogste aanvoer per haven van herkomst:

Dieppe :75 wagen door 10 vaartuigen, benevens 5 last haring door 1 vaartuig

Nieuwpoort: 28½ last door 8 vaartuigen in 10 lossingen.

Bovendien nog 11 last gezouten haring door 2 vaartuigen en 37 wagen zout door 7 vaartuigen, waaronder 2 uit de Nieuwe IJde

Overige belangrijke aanvoer

Lombardsijde: 16 wagen door 5 vaartuigen

12 last door 6 vaartuigen

Duinkerke: geen aanvoer van zout

7 last door 11 vaartuigen in 12 lossingen

„*Wale*” (nabij Marck?): 5 wagen door 1 vaartuig

19 last door 5 vaartuigen

Waben: 28 wagen door 3 vaartuigen

5 last door 2 vaartuigen

Overige Vlaamse en Noordfranse havens en haventjes, die aan de aanvoer deelnamen:

- Heist, Blankenberge, Oostende (+ 4 last gezouten haring door 1 vaartuig)

- Hughevliet, Koksijde (nabij Sluis?), „Wayn” (Wenduine?), Blankenberge, Mardijk en Grevelinge (meestal kleine hoeveelheden door slechts een of twee vaartuigen).

- Oye, Lesand (nabij Calais), Audresselles, Etretat (24 wagen door 2 vaartuigen) en La Polette.

- Oye, Hildernesse (nabij Calais), Sangatte (7,5 last door 3 vaartuigen), Wissant (7,5 last door 4 vaartuigen), Audresselles (idem), Boulogne, Hekelsberg (nabij Boulogne).

1309

5

Gedeeltelijke ontleding van de rekening van R. de Barton en G. de Bedford, ontvangers van de „petty custom” op de invoer in de haven van Scarborough, over de periode 1 oktober 1308-8 september 1309.

London, Public Record Office, E. 122/56/7.

N.B. Deze rekening duidt over het algemeen niet de haven van herkomst van de stuurliu aan.

<i>zout</i>	<i>haring</i>
<i>periode van aanvoer:</i> van 18 januari tot 8 september	van 9 mei (eigenlijk 12 juni) tot 8 september
<i>aantal lossingen:</i> 21 door 20 vaartuigen, waar- onder 2, die ook haring aanvoer- den	115 door 89 vaartuigen, waar- onder 2, die ook zout aanvoerden
<i>totale aanvoer:</i> 114,5 wagen	163 last
<i>gemiddelde lossing:</i> 5,5 wagen	1,5 last
<i>hoogste aanvoer:</i> maand augustus, 32 wagen door 5 boten in 5 lossingen)	maand augustus, 119,5 last door 46 vaartuigen in 55 lossingen
<i>hoogste aanvoer per boot (1 lossing):</i> 10 wagen op 18 januari (eenmaal door een schipper uit Berck-sur-Mer en eenmaal door een uit Dieppe), evenals 10 wa- gen op 23 augustus door een schipper uit Dieppe	7 last op 23 augustus door Nicholas Hering uit Nieuwpoort
<i>hoogste aanvoer per haven van her- komst:</i> Dieppe: minstens 42 wagen (door 5 boten)	Blankenberge: minstens 32 last (door 10 vaartuigen)
<i>overige belangrijke aanvoer:</i> <i>schepen</i> Nieuwpoort: minstens 13 wagen door 3 wagen in 4 lossingen Lombardsijde: 8 wagen door één vaartuig in 1 lossing.	Lombardsijde: minstens 25 last door 8 vaartuigen, in 14 los- singen Calais: minstens 9 last door 5 vaartuigen in 5 lossingen
<i>Overige Vlaamse en Noordfranse ha- vens en haventjes, die aan de aanvoer deelnamen:</i>	
- Blankenberge, Oostende en Duin- kerke	- Hughevliet, Muide, Koksijde (na- bij Sluis?), „Wain” (Wenduine?), Oostende, Nieuwpoort en Duin- kerke
- Calais en Berck-sur-mer	- Oye, „Wale” (nabij Marck?), Audresselles en Dieppe

*Statistische gegevens
betreffende de aanvoer van de eerste geaakte Noordzeeharing in Vlaanderen*

1. *Aanvoer te Biervliet* (R. Degryse. De Biervlietse kaakharingproductie in de jaren 1426 en 1427, in *Mededelingen v. d. Marine Academie van België*, dl. XIII (1961), blz. 43-57.

in 1398	95 last of 1.140 tonnen
1399	50 last of 600 tonnen
1403	30 last of 360 tonnen
1408	6 last of 72 tonnen door 4 stuurliu
1412	15 last en 11 tonnen of 191 tonnen door 8 stuurliu
1413	24 last en 2 tonnen of 290 tonnen door 11 stuurliu
1414	38 last en 6 tonnen of 462 tonnen door 12 stuurliu
1415	41 last of 492 tonnen door 11 stuurliu
1416	45 last en 6 tonnen of 546 tonnen door 12 stuurliu
1426	354 last en $6\frac{1}{2}$ tonnen of $4.254\frac{1}{2}$ tonnen door 20 stuurliu
1427	294 last en $10\frac{1}{2}$ tonnen of $3.538\frac{1}{2}$ tonnen door 19 stuurliu

2. *Aanvoer te Nieuwpoort* (Brussel, Alg. Rijksarchief, Rekenkamer nr 14.283, rekeningen van de baljuw van Nieuwpoort, jaren 1413-1415)

in 1413	28 last of 338 tonnen door 13 stuurliu uit Nieuwpoort, Lombardsijde en Raversijde
1414	31 last en 6 tonnen of 352 tonnen door 20 stuurliu uit Nieuwpoort, Lombardsijde, Raversijde en Oostende

3. *Aanvoer te Oostende* (Ibidem, nr 13.689, rekeningen van de baljuw van Brugge en het Brugse Vrije, jaren 1416-1417)

in 1416	2 last of 24 tonnen door 2 stuurliu
1417	12 last en 9 tonnen of 153 tonnen door 3 stuurliu

4. *Aanvoer te Grevelinge* (Rijsel, Arch. dép. du Nord, B 5.575, rekening van de hertogelijke ontvanger te Grevelinge, jaren 1418-1423)

in 1418	7 last en 5 tonnen of 89 tonnen (namelijk 23 tonnen door 5 stuurliu en 5 last 6 tonnen door 2 koopliu)
1420	3 last of 36 tonnen door 5 stuurliu
1421	11 last en 3 tonnen of 134 tonnen door 7 stuurliu

N.B. Ter vergelijking. Tijdens het voorjaar 1418 werden te Damme voor het laatst door 3 Hanzeaten 40 last of 480 tonnen Schonense kaakharing aangevoerd. Brussel, Alg. Rijksarchief, Rekenkamer nr 13.893, rekening van de baljuw van Damme van 1418.

Van de **Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden** verschijnen per jaar 4 afleveringen, welke tezamen een deel van tenminste 22 vel druks vormen.

Prijs per deel Gld. 19.—; voor België frs. 300.—.

Studenten kunnen zich **op voorstel van de redactie** abonneren tegen de prijs van Gld. 15.20; voor België frs. 240.—.

Het honorarium bedraagt Gld. 16.—per vel druks; de schrijvers ontvangen 25 overdrukjes.

REDACTIEADRES

Nederland

Prof. Dr. W. JAPPE ALBERTS
„Ijsselsate”,
Voorst (Gld.)

België

Prof. Dr. H. VAN WERVEKE
Nieuwstraat 12
Sint Denijs-Westrem
bij Gent

Voor alle zaken, de uitgave betreffende, wende men zich tot de *N. V. Martinus Nijhoff's Boekhandel en Uitgeversmaatschappij, Lange Voorhout 9, 's-Gravenhage*; voor België tot de uitgeverij '*De Sikkel*', *Lamorinièrestraat 116, Antwerpen*.

Aan dit nummer werkten mede: *Prof. Dr. W. Jappe Alberts*, „Ysselsate”, Voorst; *H. Aneca*, Vogelzang 4, Sint-Kruis, Brugge, België; *Drs. Chr. L. Baljé*, Instituut voor Geschiedenis, Kromme Nieuwe Gracht 20, Utrecht; *Dr. J. v. d. Broeke*, Instituut voor Geschiedenis, Kromme Nieuwe Gracht 20, Utrecht; *Drs. L. van Buyten*, Naamsestraat 128, Leuven, België; *Prof. Dr. W. Ph. Coolhaas*, Gezichtslaan 71, Bilthoven; *R. Degryse*, Hof ter Schrieklaan 33, Berchem-Antwerpen, België; *Dr. D. Grosheide*, Universiteitsbibliotheek, Utrecht; *Prof. Dr. J. A. van Houtte*, „Termunkveld”, Egenhoven, Leuven, België; *Drs. C. A. van Kalveen*, Breestraat 12, Amersfoort; *Dr. A. de Meyer o.s.a.*, Ridderstraat, Culemborg; *Dr. W. Prevenier*, Rijksuniversiteit van Gent, Blandijnberg 2, Gent, België; *Drs. E. Roebroeck*, Augustijnenpastorie, Rozenstraat 1, Utrecht; *Dr. D. J. Roorda*, Wilhelminastraat 31, Leiderdorp; *Drs. C. A. Rutgers*, Hoofdstraat 22, Zetten; *C. A. Tamse*, Instituut voor Geschiedenis, Kromme Nieuwe Gracht 20, Utrecht; *Prof. Dr. A. E. Verhulst*, Rijksuniversiteit van Gent, Blandijnberg 2, Gent, België; *Prof. Dr. H. van Werveke*, Nieuwstraat 12, Sint Denijs-Westrem, Gent, België; *Prof. Dr. P. J. van Winter*, Noorderhaven 15, Groningen; *Prof. Dr. C. van der Woude*, de la Sablonièrekade 7, Kampen.

MARTINUS NIJHOFF — UITGEVER — 'S-GRAVENHAGE

Prof. Dr. W. JAPPE ALBERTS
EN
Dr. H. P. H. JANSEN

Welvaart in Wording

*

**SOCIAAL-ECONOMISCHE GESCHIEDENIS
VAN NEDERLAND VAN DE VROEGSTE
TIJDEN TOT HET EINDE VAN DE
MIDDELEEUWEN**

1964. VII en 304 blz. Met 10 afbeeldingen. gr. 8vo. Gebonden f 16.50

Verkrijgbaar bij iedere erkende boekhandelaar en bij de uitgever

MARTINUS NIJHOFF — UITGEVER — 'S-GRAVENHAGE

Prof. Dr. I. J. BRUGMANS

Paardenkracht en Mensenmacht

*

**SOCIAAL-ECONOMISCHE GESCHIEDENIS
VAN NEDERLAND 1795-1940**

Dit werk is de eerste uitgebreide synthese over de economische ontwikkeling van Nederland in de hedendaagse periode. Vrucht van veel voorstudie en detail-onderzoek laat het geen enkel belangrijk probleem van Nederlands economie in de laatste anderhalve eeuw onbesproken. Het geeft een beeld van hetgeen met mensenmacht en paardenkracht is bereikt.

1961. XVI en 591 blz. Met 14 afbeeldingen. gr. 8vo. Gebonden f 25.—

Verkrijgbaar bij iedere erkende boekhandelaar en bij de uitgever